

Investigating the rate of Quran reading and understanding the meaning and translation of the Quran in Iran

(Based on the data of the National Survey measuring the indicators of the development of Quranic culture in 1400)

Hamed Jokar^{*}, Majid Hadavi^{}**

Ahmad Jamali Gandomani^{*}, Morteza Salmani Mahini^{****}**

Abstract

Assessing religiosity as one of the important topics in the sociology of religion can help a lot in policy-making and planning, especially in religious communities. In addition, a correct and scientific assessment of the level of religiosity can correct various ideas about the status of religion and the religious practice of the government in the country. The rate of reading the Qur'an is one of the indicators that show the religious status. In this research, by using the mixed research method and also using the survey method at the national level, an attempt has been made to carefully study and measure the indicators of the development of Quranic culture in the country. The sample size was 1500 people who were sampled by gender, religion, place of residence, level of education and age. Examining the data obtained from the study, the following results have been obtained: There is a significant relationship between gender and the amount of Quran recited by individuals. There is a direct relationship between the level of

* Department of Islamic Education, Faculty of Islamic Sciences and Research, Imam Khomeini

International University, Qazvin, Iran, (corresponding author), jokar@isr.ikiu.ac.ir, phone number:

** Ph.D in Transportation Planning, Sharif University of Technology, Tehran, Iran, mjdhdv@gmail.com

*** Ph.D in Quran and Hadith, Quran and Hadith University, ahmadq61@yahoo.com

**** Ph.D. in Public Administration, University of Tehran, Farabi Campus, morsal62@gmail.com

Date received: 2022/09/16, Date of acceptance: 2022/12/10

Copyright © 2010, IHCS (Institute for Humanities and Cultural Studies). This is an Open Access article. This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License. To view a copy of this license, visit <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> or send a letter to Creative Commons, PO Box 1866, Mountain View, CA 94042, USA.

education and daily reading of the Qur'an and understanding the meaning of the verses. There is a significant relationship between religion and the amount of people reading the Qur'an.

Keywords: Assessment of Religion, Quranic Literacy, Quranic Features, Understanding the Meaning of Quran, National Survey.

بررسی میزان قرآن‌خوانی و درک معنا و ترجمه قرآن در ایران

(برپایه داده‌های پیمایش ملی سنجش شاخص‌های توسعه

فرهنگ قرآنی در سال ۱۴۰۰)

حامد جوکار*

مجید هادوی**، احمد جمالی‌گندمانی***، مرتضی سلمانی‌ماهینی****

چکیده

سنجش دین‌داری به عنوان یکی از مباحث مهم جامعه‌شناسی دین، می‌تواند کمک زیادی به سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی بخصوص در جوامع دینی کند. به علاوه سنجش درست و علمی میزان دین‌داری می‌تواند انگاره‌های گوناگون در خصوص جایگاه دین و عملکرد دینی حاکمیت در کشور را اصلاح نماید. میزان خواندن قرآن و توجه به معنای آیات و ترجمه آنها به عنوان یکی از نمودهای مهم و قابل سنجش و اندازه‌گیری رفتار دینی در سطح جامعه اسلامی، یکی از شاخص‌هایی است که علاوه بر نشان دادن وضعیت دینی، میزان موفقیت سیاست‌ها و برنامه‌های این حوزه را نیز روشن می‌کند. در این پژوهش با استفاده از روش تحقیق آمیخته و نیز بکارگیری روش پیمایش در سطح ملی، کوشش شده شاخص‌های توسعه فرهنگ قرآنی در

* استادیار دانشکده علوم و تحقیقات اسلامی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران (نویسنده مسئول)، jokar@isr.ikiu.ac.ir

** دانش‌آموخته دکتری برنامه‌ریزی حمل و نقل، دانشگاه صنعتی شریف، تهران، ایران، mjdhdv@gmail.com

*** دانش‌آموخته دکتری علوم قرآن و حدیث، دانشگاه قرآن و حدیث، قم، ایران، ahmadq61@yahoo.com

**** دانش‌آموخته دکتری مدیریت دولتی، دانشگاه تهران، پردیس فارابی، قم، ایران، morsal62@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۳/۲۵، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۹/۱۹

Copyright © 2018, IHCS (Institute for Humanities and Cultural Studies). This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International, which permits others to download this work, share it with others and Adapt the material for any purpose.

کشور به دقت بررسی و سنجیده شود. حجم نمونه برابر ۱۵۰۰ نفر بوده است که به تفکیک جنس، مذهب، محل سکونت، سطح تحصیلات و سن نمونه گیری شده‌اند. از بررسی داده‌های به دست آمده پژوهش، این نتایج به دست آمده است: ارتباط معناداری میان جنسیت و میزان قرآن خواند افراد وجود دارد. ارتباط مستقیمی میان سطح تحصیلات و قرآن خواندن روزانه و درک معنای آیات وجود دارد. همچنین ارتباط معناداری میان مذهب و میزان قرآن خواندن افراد به چشم می‌خورد.

کلیدواژه‌ها: سنجش دین‌داری، سواد قرآنی، شاخص‌های قرآنی، درک معنای قرآن، پیمایش ملی

۱. مقدمه و بیان مسئله

مفهوم سنجش دین‌داری از جمله موضوعات روانشناسی دین و جامعه‌شناسی دین است. از نگاه مبانی دینی نیز این نوع مطالعات ممکن و میسر است به ویژه در خصوص شعائر دینی که نمود عملی دارند و در منابع دینی شاخص‌هایی برای آنها قابل دست‌یابی است. به علاوه اینگونه مطالعات برای نهادهای دینی که در نظام دینی متولی گسترش و تبلیغ مفاهیم دینی هستند نیز کارآمد و مهم است. بخصوص اینکه وقوع انقلاب اسلامی و به تبع آن ایجاد حکومت اسلامی در ایران باعث افزایش انتظارات در خصوص رفتارهای دینی مردم شده است. با این وجود رواج برخی دیدگاه‌ها و نیز مشاهده برخی رفتارها در سطح جامعه، منجر به پدید آمدن این تصور شده که میزان دین‌داری عمومی پس از پیروزی انقلاب و بویژه در سال‌های اخیر روندی کاهشی یافته است. این تصور که از سوی جریان‌های گوناگون و با اهداف متفاوت مورد توجه قرار گرفته، ذهن بخش قابل توجهی از سیاستگذاران را نیز تحت تاثیر قرار داده و به ذهنیت عمومی مدیران بدل شده است. اما آیا واقعاً این نگاه صحیح است و رفتار دینی جامعه به صورت عمومی رو به افول است؟

پاسخ به این پرسش البته پاسخی کوتاه و قطعی نیست. برای یافتن نتایج قابل اتکاء در اینباره باید پرسش‌هایی جزئی و محدود را در نظر گرفت. مثلاً اینکه کدام بُعد از دین‌داری مدنظر است؟ شاخص‌ها و سنجه‌های مناسب برای سنجش دین‌داری کدام است؟ و گروه‌های هدف چه کسانی هستند؟

مسئله مهم‌تر اما توجه به نوع پرسشی است که در صدد یافتن پاسخ آن هستیم، چه اینکه نوع پرسش مطرح شده، خود مشخص‌کننده روش و نوع پژوهش خواهد بود. (ویتگنشتاین ۱۳۹۷، ۱۳۷) پرسش از میزان دین‌داری طبیعتاً پاسخی از نوع کمی می‌طلبد و روش سنجش آن

نیز باید کمی باشد. این به معنای ورود به چالشی عمیق در حوزه دین‌سنجی است. چه برخی از صاحب‌نظران این حوزه بر این باورند که سنجش دین‌داری و مسائل مرتبط به آن با روش‌های کمی، درست و به دور از خطا نیست و باید پرسش‌ها در این حوزه حول محور بررسی وضعیت دین‌داری ترسیم شود تا دست پژوهشگر در استفاده از مجموع روش‌های کیفی و کمی باز باشد. این نوشتار مجال پرداختن به این بحث مفصل در خصوص روش‌شناسی سنجش دین‌داری نیست با این حال توجه به این نکته می‌تواند در درک نتایج اینگونه پژوهش‌ها مفید و سازنده باشد. گرچه مفهوم سنجش دین‌داری می‌تواند بر اساس یک دین مشخص، محدود شود اما حتی در این صورت نیز دارای گستره‌ای وسیع خواهد بود و طبیعتاً برای به ثمر نشستن آن باید موضوع مورد نظر محدودتر و مشخص‌تر شود.

از آنجایی که جامعه‌شناسی دین، به مسئله نقش و اهمیت دین به معنای عام در جامعه بشری و نیز به اهمیت باورداشت‌ها و عملکرد گروه‌ها و جوامع خاص می‌پردازد، سنجش دین‌داری در آن اهمیت پیدا می‌کند. در جامعه‌شناسی دین هنگامی که سخن از دین‌داری به میان آید، ما با دو مقوله سروکار خواهیم داشت: دین و دیندار. دینداران، کنشگرانی هستند که سنجش دین‌داری آنها همواره یکی از دغدغه‌های اساسی پژوهشگران علوم اجتماعی بوده است. در سنجش دین‌داری ما با دو موضوع سروکار داریم. سنجش سطح دین‌داری و دیگری سنجش نوع دین‌داری. در سنجش سطح دین‌داری، نیاز به سنجه مناسب جهت تعیین میزان دین‌داری دین‌داران و در سنجش نوع دین‌داری، نیاز به شناخت گونه‌های موجود دین‌داری در جامعه است. در این پژوهش مسئله خواندن قرآن و درک معنای آن به عنوان یک رفتار دینی مقیاسی برای سنجش سطح دین‌داری در نظر گرفته شده و سعی شده با تعریف شاخص‌های قابل اندازه‌گیری به بررسی آن در جامعه امروز پرداخته شود.

۲. مروری بر ادبیات و پیشینه پژوهش

موضوع سنجش دین‌داری محور اصلی دو حوزه روان‌شناسی دین و جامعه‌شناسی دین است و بخش اصلی ادبیات این دو رشته علمی را شامل می‌شود. (شجاعی‌زند، ۱۳۹۴، ۱۱۱) در قرن بیستم میلادی و در دهه‌های ۶۰ و ۷۰ بخش قابل توجهی از روان‌شناسان و جامعه‌شناسان حوزه دین کوشیدند وضعیت دین‌داری را به صورت تجربی مطالعه کنند. (سراج‌زاده و توکلی ۱۳۸۰، ۱۶۰) در این مسیر تلاش‌های فراوانی برای تدوین شاخص‌های سنجش نیز صرف شد اما اغلب شاخص‌های تدوین شده بر اساس دین مسیحیت بود. (Yeung, 2019, 237) البته در این

میان برخی شاخص‌ها با توجه به اینکه بیشتر خصلت صوری داشتند، در مورد ادیان دیگر نیز قابل استفاده هستند که از جمله آنها می‌توان به شاخص گلاک و استارک (Glock and Stark 1965) اشاره کرد. در این مدل ابعاد دین‌داری به پنج بخش زیر تقسیم شده است: بعد اعتقادی، بعد مناسکی، بعد تجربی، بعد آگاهی و بعد پیامدی. در بین این موارد برخی بر این باورند که بعد مناسکی که شامل اعمال و رفتارهای دینی می‌شود از بقیه بخش‌ها مهم‌تر است (دورکیم ۱۳۹۶، ۱۱۳) و نیز به دلیل نمود بیرونی، سنجش آنها ساده‌تر از ابعاد دیگر است. این دسته‌بندی گرچه توسط برخی دیگر از اندیشمندانی که در دنیای مسیحی به مطالعه دین‌داری می‌پردازند، به چالش کشیده شده و کاستی‌های آن نمایان شده است (Zwingmann, 2011, 350) اما به دلیل همخوانی بیشتر آن با سایر ادیان و به عبارت بهتر فرادینی بودن آن بیشینه پژوهش‌های سنجش دین‌داری در کشور ما بر اساس همین دیدگاه به سامان آمده‌اند. (فرجی و کاظمی ۱۳۸۸، ۹۲) بر همین اساس باید تاکید کرد که فرایند و ساختار کلی پژوهش‌های سنجش دین‌داری تا حد زیادی مشخص و ثابت است و ارائه ایده‌های تازه، جز در حوزه میدان تحقیق و مشخصات جامعه مورد مطالعه و نیز شاخص‌ها و گویه‌ها، متداول و مرسوم نیست. البته در این حوزه نیز به مانند دیگر رشته‌های علوم انسانی تردیدها و انگاره‌های متفاوت و گاه مخالف مطرح شده و این بدان معنا نیست که دیدگاه همه‌ی صاحب‌نظران مشترک و یکسان باشد. محور عمده تردیدهای موجود در خصوص سنجش دین‌داری آن است که مخالفان، اینگونه پژوهش‌ها را برآمده از مطالبات حکومت‌های دینی به منظور مداخله در محیط دینی مردم می‌دانند و به همین جهت با آن مخالفند. (محدثی ۱۳۹۲) اما باید توجه داشت که این نوع مطالعات صرفاً اختصاص به حکومت‌های دینی ندارد و این نوع پژوهش‌ها سال‌هاست در دانشگاه‌های غربی که حکومت‌های غیردینی و سکولار دارند مورد توجه است و پیشینه و ادبیاتی فریه دارد. (Stevenson & Aune, 2016) البته در میان دین‌داران نیز مخالفت‌هایی با این گونه پژوهش‌ها ابراز شده که عمده دلیل آن نگرانی از بر ملا شدن شرایط نامناسب دین‌داری یا کاهش مستمر آن است. مخالفت این گروه مبتنی بر فرضیه اثبات نشده‌ای است که می‌گوید شرایط دین‌داری در روزگار گذشته بسیار بهتر از امروز است و طبیعتاً افشای این موضوع خوشایند این گروه نیست. (شجاعی‌زند، ۱۳۹۴، ۱۱۳) اما دست‌کم در پژوهش‌های صورت گرفته در کشور ما این فرضیه به هیچ عنوان اثبات نشده است. (کاظمی‌پور، ۱۳۸۳) در مجموع می‌توان گفت مخالفان بر اساس پیچیدگی‌های پژوهش در حوزه سنجش دین‌داری و مشکلاتی که در مسیر پژوهشگران این حوزه رخ می‌نماید، ادعای ناممکن بودن اینگونه سنجش‌ها را مطرح نموده‌اند نه بر اساس

بررسی میزان قرآن‌خوانی و درک معنا ... (حامد جوکار و دیگران) ۶۷

دلایل قابل استناد. گروهی نیز در این میان منتقد بکارگیری روش‌های کمی و اثبات‌گرا در این خصوص هستند و پیشنهادهایی درباره استفاده از روش‌های کیفی ارائه می‌دهند. (محدثی، ۱۳۹۲، ۱۴۵)

با این همه ارتباط متقابل دین با سایر پدیده‌های اجتماعی و نقش عمیق دین در زندگی فردی و اجتماعی انسان، بیانگر ضرورت به سامان آمدن اینگونه پژوهش‌هاست. به علاوه استفاده از روش‌های روزآمد و نقد و رفع کاستی‌های روش‌های کمی، امکان انجام پژوهش در حوزه سنجش دین‌داری را میسر می‌سازد اما در این مسیر باید از تعمیم کلی یافته‌ها و ادعای اطلاق آنها پرهیز کرد. (شجاعی‌زند، ۱۳۹۴، ۱۱۶-۱۱۸) به هر حال نظام دینی برای سیاست‌گذاری درست و تدوین برنامه‌های اجرایی و رصد آن و نیز ارزیابی میزان توفیق یا شکست خویش به پژوهش‌های دین‌سنجی نیاز دارد. در ادامه به برخی از مهم‌ترین پژوهش‌های صورت گرفته در این زمینه اشاره می‌شود.

در مطالعه‌ای با عنوان «بررسی رابطه میزان و انواع دین‌داری با مدارای اجتماعی» که در سال ۱۳۸۵ انجام شده، دین‌داری به عنوان متغیر مستقل و تاثیرگذار بر مدارای اجتماعی در نظر گرفته شده است. در این پژوهش هم میزان دین‌داری و هم انواع آن مدنظر بوده و با استفاده از مدل گلاک و استارک بررسی شده است. نمونه آماری این پژوهش ۳۳۵ نفر از دانشجویان دختر و پسر دانشگاه محقق اردبیلی است و نمونه‌گیری به صورت خوشه‌ای چند مرحله‌ای انجام گرفته است. بر اساس نتایج به دست آمده ۲۷.۵٪ دانشجویان اظهار کردند بیشتر اوقات، ۳۷.۶٪ گاهی اوقات و ۳۴.۹٪ به ندرت قرآن می‌خوانند. (سراج‌زاده، شریعتی‌مزیانی و صابر، ۱۳۸۳)

حسن‌پور (۱۳۹۷) در پژوهشی با عنوان «بررسی وضعیت دین‌داری دانشجویان: مقایسه تطبیقی موج اول و دوم پیمایش دین‌داری در ایران (۱۳۸۹ - ۱۳۹۵)» نتایج دو پژوهش در خصوص سنجش دین‌داری با عناوین «دین‌داری ایرانیان؛ موج اول» در سال ۱۳۸۹ و «دین‌داری ایرانیان؛ موج دوم» در سال ۱۳۹۵ را به صورت تطبیقی مقایسه نموده است. پژوهش نخست با مطالعه بر روی حدود ۱۸ هزار نفر از مردم کل کشور به مطالعه وضعیت دین‌داری در ایران پرداخته است. بر اساس یافته‌های این پژوهش، وضعیت دین‌داری افراد در شاخص‌های مختلف دینی متفاوت است. به عنوان نمونه در خصوص احساس باور و رفتار نسبت به قرآن کریم این موارد در زمره نتایج پژوهش ذکر شده است. ۸۱.۴٪ پاسخگویان از کسی که به قرآن توهین کند کاملاً متنفر و ۱۵.۱٪ متنفر هستند. حدود ۲٪ مطمئن نیستند که در این موقعیت چه حسی

خواهند داشت و تنها ۱.۶ درصد از این مسئله احساس تنفر نمی‌کنند. در خصوص باور به حقانیت قرآن نیز ۸۷.۲٪ پاسخگویان کاملاً باورمند و ۱۱٪ بر این باورند قرآن کلام خداست و هرچه می‌گوید حقیقت محض است. پژوهش دوم که با مطالعه بر روی ۵۰۰۰ نفر از مردم کل کشور انجام شده، پژوهش‌گران وضعیت دین‌داری افراد در شاخص‌های مختلف دینی را بررسی نموده‌اند. به صورت خاص درباره احساس باور و رفتار نسبت به قرآن کریم می‌توان به نکات زیر در این پژوهش اشاره کرد؛ ۶۴.۸٪ از پاسخگویان از کسی که به قرآن توهین کند بسیار زیاد، ۲۲٪ زیاد و ۷.۷٪ تا حدودی، ۳.۶٪ کم و ۲٪ خیلی کم احساس تنفر خواهند داشت. در خصوص باور نیز ۷۶.۱٪ پاسخگویان کاملاً معتقد ۱۶.۹٪ معتقد و ۵.۲٪ تا حدودی بر این باورند که قرآن کلام خداست و هرچه می‌گوید حقیقت محض است. به علاوه ۱۳.۳٪ از پاسخگویان اصلاً قرآن نمی‌خوانند، ۲۵.۳٪ فقط زمان‌های خاص، ۲۵.۵٪ چند بار در ماه، ۲۲.۴٪ چند بار در هفته و ۱۳.۵٪ هر روز قرآن می‌خوانند. (حسن‌پور، ۱۳۹۷)

پژوهش «نگرش‌ها و رفتارهای دانشجویان؛ موج دوم» به مطالعه دین‌داری دانشجویان پرداخته است. جامعه آماری این پژوهش دانشجویان دانشگاه‌های دولتی تحت پوشش وزارت عتف است. در این پژوهش که بر روی ۱۲۸۶ نفر از دانشجویان انجام شده دو سنجه برای تعیین باور و عمل دانشجویان در خصوص قرآن وجود دارد. نخست قرآن کلام خدا و راهنمای سعادت بشر است و سنجه دوم قرآن خواندن. در این میان ۸۷.۴٪ زیاد، ۹٪ متوسط و ۳.۶٪ از دانشجویان به صورت کم به این گزینه اعتقاد داشتند. در خصوص قرآن خواندن نیز ۱۹.۳٪ زیاد، ۵۵.۴٪ متوسط و ۲۵.۳٪ از دانشجویان گفته‌اند که کم قرآن می‌خوانند. (سراج‌زاده، جواهری و فیضی، ۱۳۹۵)

سازمان تبلیغات اسلامی سال ۱۳۹۶ در پژوهشی با عنوان «پایبندی به قرآن کریم» کوشیده بر اساس پژوهش میدانی، وضعیت قرآنی مردم در شهر تهران را بسنجد. در این پژوهش که البته به صورت عمومی منتشر نشده، از روش مفهومی گلاک و استارک برای تعیین مدل مفهومی استفاده شده است. طبق اعلام مدیر این طرح، پرسش‌نامه حاوی ۷۰ سوال در ابعاد گوناگون بوده است. (فروغی، ۱۳۹۶) اطلاعات دقیق از نتایج این پژوهش در دسترس نیست اما نکته مهم در خصوص آن محدود شدن جامعه نمونه به شهر تهران و گستردگی زیاد پرسشنامه است که می‌تواند در نتایج به دست آمده از آن اثر منفی بگذارد.

مالکی و تمیمی عرب (۲۰۲۰) در گزارش نظرسنجی درباره «نگرش ایرانیان به دین» که توسط گروه مطالعات افکارسنجی ایرانیان (گمان) انجام شده با نظرسنجی از افراد بالای ۱۹

سال با سواد ساکن ایران، کوشیده‌اند علاوه بر به دست آوردن گرایش‌های دینی ایرانیان، میزان باورمندی و پایبندی جامعه آماری خویش به مفاهیم و مناسک دینی را بسنجند. بر این اساس گرایش از دین‌داری به بی‌دینی در میان جوانان بیشتر بوده و نیز گرایش به تغییر در نگرش‌های دینی در میان مردان بیشتر از زنان است. حدود ۶۰٪ از جامعه آماری این پژوهش اعلام کرده‌اند نماز نمی‌خوانند و حدود ۴۰٪ به تناوب نماز می‌خوانند. اما در مورد این نظرسنجی دو نکته باید مورد توجه قرار گیرد. نخست اینکه این پژوهش از طریق شبکه جهانی اطلاعات و به صورت آنلاین انجام شده و دیگر اینکه به اذعان نویسندگان یکی از اشکالات آن اثر شبکه‌ای (network effect) یعنی احتمال نزدیکی فکری شرکت‌کنندگان با برگزارکنندگان نظرسنجی است. (مالکی و تمیمی‌عرب، ۲۰۲۰)

در مجموع باید گفت کاستی‌ها و اشکالات روشی به بخش اعظم پژوهش‌های حوزه سنجش‌دین‌داری در کشور ما وارد شده است (شجاعی‌زند و شجاعی‌زند، ۱۳۹۵) که همین مسئله نشان‌گر لزوم انجام مطالعات بیشتر در این خصوص با رعایت اصول علمی و پژوهشی است.

از جمله تلاش‌های صورت گرفته درباره شاخص‌های قرآنی که تا کنون توسط پژوهشگران مختلفی بدان پرداخته شده است. به عنوان مثال طرح پژوهشی «شاخص‌های مطلوب قرآنی» که به سفارش دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی در سال ۱۳۸۸ توسط سعید بهمنی به پایان رسیده است. در این پژوهش ابتدا با انجام مطالعات اسنادی به گردآوری کلیدواژه‌های نگرش به قرآن کریم در برداشت‌های انجام شده از آیات و روایات پرداخته شده و مفاهیم به دست آمده معرف نامیده شده است و در آن مبتنی بر مدل‌های سنجش‌دین‌داری شاخص‌های پیامدی قرآنی در پنج عرصه مبتنی بر قرآن و روایات طراحی شده است. جالب آن که میزان ایمان به قرآن بیشترین بسامد را در میان شاخص‌ها در متن قرآن دارد. بر اساس نتایج این تحقیق، مجموعاً ۴۱ شاخص نهایی برای سنجش‌نگرش جامعه به قرآن کریم و نیز تسهیل برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری برای رسیدن به وضعیت مطلوب ارائه شده است. به عنوان نمونه ذیل شاخص‌های مهارتی حیطه شناخت قرآن، قرائت قرآن و آموزش و فهم قرآن و ذیل شاخص‌های حیطه رفتاری و مناسکی، قرائت مستمر و یادگیری قرآن پیشنهاد شده است. (بهمنی، ۱۳۸۸)

مورد دیگر طرح پژوهشی «شناسایی شاخص‌های ارزیابی موفقیت نظام قرآنی کشور با توجه به اهداف، سیاست‌ها و راهبردهای منشور توسعه فرهنگ قرآنی» است. این طرح

پژوهشی نیز به سفارش دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی، توسط عمارجلالی منش، در سال ۱۳۹۲ اجرا شده و در آن استخری از شاخص‌ها در بیش از ۷۰۰ شاخص طراحی شده است. در این پژوهش از میان شاخص‌های ارزیابی موفقیت نظام قرآنی کشور، دو شاخص تعداد افراد توانا به درک مفاهیم قرآن و میزان تلاوت مستمر قرآن به عنوان شاخص اصلی پیشنهاد شده است. (جلالی منش، ۱۳۹۲)

تحقیق بعدی «زمینه‌یابی و اعتبارسنجی راهکارهای ارتقای قرآنی دانشجویان»، توسط محمدحسین فریدونی در سال ۱۳۸۶ است. پس از آنکه مقام معظم رهبری در سال در دیدار با اعضای شورای عالی انقلاب فرهنگی بر ضرورت گسترش و توسعه انس قشر دانشگاهی و تحصیل کرده با قرآن کریم تأکید فرمودند، محمدحسین فریدونی تعداد ۱۳ مصاحبه با استادان برجسته دانشگاهی در خصوص تدبیر و فرهنگ‌سازی انس با قرآن در میان تحصیل‌کردگان انجام داد که با همکاری کارشناسان کمیسیون قرآنی دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی پیاده‌سازی و تنظیم شده است.

فاضلی‌دهکردی و رضوان‌خواه (۱۳۸۹)، در پژوهشی با عنوان «بررسی ذکر و یاد خدا به عنوان یکی از شاخصه‌های انس با قرآن و تأثیر آن در تربیت اخلاقی» به این نتیجه رسیدند که تنها خداوند به تمامی راه‌های فلاح و رستگاری انسان عالم است و از آنجا که از طریق وحی با انسان سخن می‌گوید، مهمترین راه شناسایی عوامل سعادت و هدایت انسان، انس با قرآن و شنیدن کلام وحی است. (فاضلی‌دهکردی و رضوان‌خواه، ۱۳۸۹)

میریان و همکاران (۱۳۹۱)، در پژوهشی با عنوان «بررسی رابطه میزان انس با قرآن و سلامت عمومی اعضاء هیأت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد ساری» به این نتیجه رسید که میزان انس با قرآن از دیدگاه اعضاء هیأت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد ساری در حد نسبتاً بالایی است. (میریان و غیره، ۱۳۹۱)

محمدحسین فریدونی در سال ۱۳۹۳ در جزوه‌ای آموزشی با عنوان «انس با قرآن و فرهنگ‌سازی آن» که برای دوره جامع تربیت معلم آموزش عمومی قرآن مؤسسات و تشکل‌های قرآن و عترت تدوین شده است به مفهوم شناسی انس با قرآن، مراتب انس با قرآن، جایگاه ترویج انس با قرآن، مقدمات انس با قرآن، معرف‌ها/ شاخص‌های انس با قرآن، پیامدهای انس با قرآن، ترویج و فرهنگ‌سازی انس با قرآن، باورهای مانع گسترش انس با قرآن، ارزش‌های مانع گسترش انس با قرآن، برنامه‌های ترویج انس با قرآن، و راهکارهای ترویج انس با قرآن پرداخته است.

حسین‌زاده و همکاران (۱۳۹۵)، در پژوهشی با عنوان «ارتباط انس با قرآن و سلامت روانی در بین دانشجویان دانشکده پیراپزشکی دانشگاه علوم پزشکی تهران» نشان داد در مولفه سلامت روانی از بین ۴ حیطه متعلق به این مولفه، بیشتر دانشجویان در وضعیت سالم قرار دارند. بین دو متغیر انس با قرآن و نگرش به قرآن رابطه معنا‌دار وجود دارد. همچنین وی رابطه معنی‌داری بین دو مولفه انس با قرآن و نگرش به قرآن با سلامت روان دانشجویان مورد مطالعه مشاهده کرده است و چنین نتیجه گرفته که بین انس با قرآن و نگرش به قرآن با سلامت روانی رابطه معنا‌دار وجود دارد. لذا برنامه‌ریزی در راستای ایجاد فرهنگ انس با قرآن و ترویج روش‌هایی که دانشجویان را به این سمت سوق می‌دهد، دارای اهمیت است. (حسین‌زاده و غیره، ۱۳۹۵)

چنانکه که گذشت عمده پژوهش‌های صورت گرفته در این زمینه یا صرفاً به بررسی شاخص‌های این حوزه پرداخته‌اند و سنجش شاخص‌ها موضوع آنها نبوده یا در صورت سنجش شاخص‌ها، گستره جامعه آماری آنها محدود بوده و پیمایش انجام شده در سطح شهر یا جامعه آماری محدود بوده است. بنابراین این پژوهش هم به جهت پرداختن به شاخص‌ها و هم از حیث پیمایش ملی صورت گرفته نسبت به پژوهش‌های پیشین متفاوت و گستره‌تر است.

۳. روش‌شناسی

در این پژوهش از روش تحقیق آمیخته (Mixed Method) استفاده شده است. به بیان دیگر برای انجام پژوهش ترکیبی از روش‌های کمی و کیفی بکار رفته است. در بخش مربوط به تدوین سنجه‌ها بیشتر از روش‌های کیفی و در بحث سنجش شاخص‌ها از روش پیمایش استفاده شده است. در تعریف مشهور، پیمایش پژوهشی است که در آن گردآوری و تحلیل یافته‌ها در مقیاس بزرگ و گسترده انجام می‌شود. (اوپنهایم، ۱۳۷۵، ۹) به همین دلیل در پژوهش‌های سنجش دین‌داری معمولاً از پیمایش استفاده می‌شود، چه فراوانی جمعیت نمونه پژوهش، امکان تعمیم یافته‌ها را آسان‌تر و مقبول‌تر می‌کند. متداول‌ترین روش برای گردآوری یافته‌ها در پیمایش نیز استفاده از پرسشنامه است.

در این شیوه پژوهشگر می‌کوشد با استخراج سنجه‌های مشخص که مشاهده‌پذیر و قابل گزارش هستند، با انتخاب جامعه هدف مناسب بر اساس پرسش‌نامه، سنجه‌های به دست آمده را ارزیابی نماید. البته در این روش اشراف، دقت و صداقت پاسخگو به عنوان پیش‌فرض لحاظ می‌شود که در مواردی قابل‌خنده است و احتمال کم‌اظهاری یا بیش‌اظهاری در این فرایند وجود دارد. به علاوه باید با محدودیت‌های استفاده از پرسش‌نامه آشنا بود تا پژوهشگر در دام

انتظار بیش از اندازه نیافتند. به باور برخی اندیشمندان پرسشنامه در بهترین حالت، تنها می‌تواند ابعاد ظاهری دین‌داری را بسنجد و یافتن وجوه درونی دین‌داری با این ابزار ممکن نیست. (شجاعی‌زند و شجاعی‌زند، ۱۳۹۵، ۱۸۱) گروهی از صاحب‌نظران نیز بر این باورند که پژوهش‌های دین‌سنجی دچار اریبی هستند چون معمولاً دین‌داران از سنجش احتراز دارند و در این فرایند بی‌دینان یا افراد کاهل بیشتر حضور دارند. (ولف، ۱۹۹۱، ۲۴۶) اما به هر حال این روش مزایایی از جمله صرفه مالی، سرعت و امکان مراجعه به جامعه نمونه گسترده دارد که استفاده از آن را توجیه می‌کند.

پیمایش ملی سنجش شاخص‌های توسعه فرهنگ قرآنی توسط مؤسسه پژوهشگران خبره پارس از تاریخ ۳ مرداد تا ۲۰ مرداد ۱۴۰۰ به مدت ۱۸ روز به صورت تلفنی انجام شده است. روش پیمایش تلفنی خصوصاً در حوزه افکارسنجی به دلایلی چون امکان تعمیم پذیری بالا، هزینه کمتر، متکی بر فناوری فراگیر تلفن ثابت و مکانیزه بودن و قابلیت نمونه‌گیری راحتتر از روش‌های متداول و معتبر به شمار می‌رود. روش نمونه‌گیری پیمایش به صورت خوشه‌ای و چند مرحله‌ای و تصادفی و صرفاً با استفاده از تلفن ثابت انجام شده است. نمونه آماری مشتمل بر ۱۵۰۰ نفر پاسخ‌دهنده جامعه ایرانی بالای ۱۵ سال کشور است. این پیمایش در اوایل مرداد ماه سال ۱۴۰۰ به مدت ۱۴ روز صورت گرفته است. بر اساس آمار رسمی کشور در مرداد ماه ۱۴۰۰، جمعیت بالای ۱۵ سال ایران حدود ۶۳ میلیون نفر بوده است. جامعه آماری پیمایش تمامی استان‌های کشور و مناطق شهری و روستایی اعم از مرد و زن، مجرد و متأهل، شاغل و بیکار، طبقات بالا و پایین اقتصادی و قومیت‌های مختلف را در بر می‌گیرد.

۱.۳ روش نمونه‌گیری

۱.۱.۳ تخصیص نمونه‌ها

۱. در مرحله اول بر اساس روش نمونه‌گیری طبقه‌بندی (Stratified Sampling) چند مرحله‌ای، سهم مناطق شهری و روستایی هر استان تعیین شد.^۱
۲. در مرحله بعد، برای تخصیص نمونه‌های شهری به شهرهای مختلف هر استان، شهرهای هر استان به چهار گروه ذیل تقسیم شد:

- شهرهای گروه اول: بالای یک میلیون نفر

- شهرهای گروه دوم: بین ۵۰۰ تا یک میلیون هزار نفر

بررسی میزان قرآن‌خوانی و درک معنا ... (حامد جوکار و دیگران) ۷۳

- شهرهای گروه سوم: بین ۱۰۰ تا ۵۰۰ هزار نفر

- شهرهای گروه چهارم: کمتر از ۱۰۰ هزار نفر

۳. سپس سهم هر گروه از شهرها در هر یک از استان‌ها، متناسب با حجم جمعیت آن گروه از شهرهای استان تعیین شد.

۴. پس از مشخص شدن تعداد نمونه‌های تخصیص یافته به هر گروه از شهرها در هر استان، یک و یا تعدادی از شهرهای مربوط به آن گروه از شهرهای استان به طور تصادفی انتخاب شده و کلیه سهمیه اختصاص یافته به آن گروه از شهرهای استان، از میان ساکنان شهر منتخب همان گروه انتخاب شدند.

۵. نمونه های روستایی بر اساس تعداد نمونه تخصیص یافته به مناطق روستایی هر استان و به طور تصادفی از میان تمامی روستاهای استان انتخاب شدند.

۲.۱.۳ نحوه انتخاب فرد مورد نظر

پس از مشخص شدن شهرهای منتخب هر استان و همچنین مشخص شدن تعداد نمونه مورد نیاز در هر شهر، با استفاده از سیستم اتوماتیک شماره‌گیری تصادفی (Random Digit Dialing (RDD)) با تعدادی از شماره تلفن‌های مربوط به آن شهر تماس برقرار شد. برای جلوگیری از وجود سوگیری (Bias) های سیستماتیک، نمونه‌ها تنها از میان شماره تلفن‌های مربوط به منازل مسکونی انتخاب شده و برای اطمینان از تصادفی بودن فرد مورد مصاحبه در میان اعضای خانوار نیز افراد با الهام از روش کیش (Kish Grids Method) انتخاب شدند.

جدول ۱: فهرست شهرها و روستاها و تعداد نمونه های مربوط

ردیف	نام استان	نام شهر	گروه شهر	تعداد نمونه تخصیص داده شده	تعداد نمونه تکمیل شده
1	اردبیل	شهر اردبیل	3	11	11
2	اردبیل	مجموع شهرهای گروه چهار	4	6	6
3	اردبیل	روستایی	5	8	8
4	اصفهان	شهر اصفهان	1	36	36
5	اصفهان	شهر کاشان	3	21	21
6	اصفهان	مجموع شهرهای گروه چهار	4	29	29

۷۴ مطالعات قرآنی و فرهنگ اسلامی، سال ۶، شماره ۴، زمستان ۱۴۰۱

ردیف	نام استان	نام شهر	گروه شهر	تعداد نمونه تخصیص داده شده	تعداد نمونه تکمیل شده
7	اصفهان	روستایی	5	12	12
8	البرز	شهر کرج	1	35	37
9	البرز	شهر کمال شهر	3	8	8
10	البرز	مجموع شهرهای گروه چهار	4	6	6
11	البرز	روستایی	5	3	3
12	ایلام	شهر ایلام	3	3	3
13	ایلام	مجموع شهرهای گروه چهار	4	5	5
14	ایلام	روستایی	5	3	3
15	آذربایجان شرقی	شهر تبریز	1	30	30
16	آذربایجان شرقی	شهر مرند	3	6	6
17	آذربایجان شرقی	مجموع شهرهای گروه چهار	4	17	17
18	آذربایجان شرقی	روستایی	5	21	21
19	آذربایجان غربی	شهر ارومیه	2	14	14
20	آذربایجان غربی	شهرهای بوکان و مهاباد	3	14	14
21	آذربایجان غربی	مجموع شهرهای گروه چهار	4	14	14
22	آذربایجان غربی	روستایی	5	21	21
23	بوشهر	شهر بوشهر	3	5	4
24	بوشهر	مجموع شهرهای گروه چهار	4	12	12
25	بوشهر	روستایی	5	6	7
26	تهران	شهر تهران	1	169	171
27	تهران	شهر شهریار	3	24	23
28	تهران	شهر ورامین	3	23	23
29	تهران	مجموع شهرهای گروه چهار	4	18	18
30	تهران	روستایی	5	15	15
31	چهارمحال و بختیاری	شهر شهرکرد	3	3	3
32	چهارمحال و بختیاری	مجموع شهرهای گروه چهار	4	8	8

بررسی میزان قرآن‌خوانی و درک معنا ... (حامد جوکار و دیگران) ۷۵

ردیف	نام استان	نام شهر	گروه شهر	تعداد نمونه تخصیص داده شده	تعداد نمونه تکمیل شده
33	چهارمحال و بختیاری	روستایی	5	6	6
34	خراسان جنوبی	شهر بیرجند	3	5	5
35	خراسان جنوبی	مجموع شهرهای گروه چهار	4	5	5
36	خراسان جنوبی	روستایی	5	6	6
37	خراسان رضوی	شهر مشهد	1	57	57
38	خراسان رضوی	شهر سبزوار	3	15	15
39	خراسان رضوی	مجموع شهرهای گروه چهار	4	17	17
40	خراسان رضوی	روستایی	5	33	33
41	خراسان شمالی	شهر بجنورد	3	5	5
42	خراسان شمالی	مجموع شهرهای گروه چهار	4	5	5
43	خراسان شمالی	روستایی	5	8	8
44	خوزستان	شهر اهواز	1	23	23
45	خوزستان	شهرهای آبادان و دزفول	3	27	27
46	خوزستان	مجموع شهرهای گروه چهار	4	17	17
47	خوزستان	روستایی	5	21	21
48	زنجان	شهر زنجان	3	8	8
49	زنجان	مجموع شهرهای گروه چهار	4	5	5
50	زنجان	روستایی	5	6	6
51	سمنان	شهر سمنان	3	6	6
52	سمنان	مجموع شهرهای گروه چهار	4	5	6
53	سمنان	روستایی	5	3	3
54	سیستان و بلوچستان	شهر زاهدان	2	12	12
55	سیستان و بلوچستان	شهر زابل	3	3	3
56	سیستان و بلوچستان	مجموع شهرهای گروه چهار	4	11	11
57	سیستان و بلوچستان	روستایی	5	27	27
58	فارس	شهر شیراز	1	30	30

۷۶ مطالعات قرآنی و فرهنگ اسلامی، سال ۶، شماره ۴، زمستان ۱۴۰۱

ردیف	نام استان	نام شهر	گروه شهر	تعداد نمونه تخصیص داده شده	تعداد نمونه تکمیل شده
59	فارس	شهر مرودشت	3	8	8
60	فارس	مجموع شهرهای گروه چهار	4	27	27
61	فارس	روستایی	5	27	27
62	قزوین	شهر قزوین	3	8	7
63	قزوین	مجموع شهرهای گروه چهار	4	11	12
64	قزوین	روستایی	5	6	6
65	قم	شهر قم	1	23	23
66	قم	روستایی	5	2	2
67	کردستان	شهر سنندج	3	14	14
68	کردستان	مجموع شهرهای گروه چهار	4	8	8
69	کردستان	روستایی	5	9	9
70	کرمان	شهر کرمان	2	11	11
71	کرمان	شهر سیرجان	3	12	12
72	کرمان	مجموع شهرهای گروه چهار	4	12	12
73	کرمان	روستایی	5	24	25
74	کرمانشاه	شهر کرمانشاه	2	18	18
75	کرمانشاه	مجموع شهرهای گروه چهار	4	11	11
76	کرمانشاه	روستایی	5	9	9
77	کهگیلویه و بویراحمد	شهر یاسوج	3	3	3
78	کهگیلویه و بویراحمد	مجموع شهرهای گروه چهار	4	5	3
79	کهگیلویه و بویراحمد	روستایی	5	6	6
80	گلستان	شهر گرگان	3	11	12
81	گلستان	مجموع شهرهای گروه چهار	4	9	9
82	گلستان	روستایی	5	17	17
83	گیلان	شهر رشت	2	14	15
84	گیلان	شهر بندرانزلی	3	3	4

بررسی میزان قرآن‌خوانی و درک معنا ... (حامد جوکار و دیگران) ۷۷

ردیف	نام استان	نام شهر	گروه شهر	تعداد نمونه تخصیص داده شده	تعداد نمونه تکمیل شده
85	گیلان	مجموع شهرهای گروه چهار	4	15	15
86	گیلان	روستایی	5	18	18
87	لرستان	شهر خرم آباد	3	12	12
88	لرستان	مجموع شهرهای گروه چهار	4	9	9
89	لرستان	روستایی	5	12	12
90	مازندران	شهر ساری	3	20	20
91	مازندران	مجموع شهرهای گروه چهار	4	17	17
92	مازندران	روستایی	5	26	27
93	مرکزی	شهر اراک	3	14	14
94	مرکزی	مجموع شهرهای گروه چهار	4	8	8
95	مرکزی	روستایی	5	6	6
96	هرمزگان	شهر بندرعباس	3	11	11
97	هرمزگان	مجموع شهرهای گروه چهار	4	8	8
98	هرمزگان	روستایی	5	15	14
99	همدان	شهر همدان	2	11	11
100	همدان	شهر ملایر	3	3	3
101	همدان	مجموع شهرهای گروه چهار	4	8	8
102	همدان	روستایی	5	12	12
103	یزد	شهر یزد	3	11	11
104	یزد	مجموع شهرهای گروه چهار	4	9	9
105	یزد	روستایی	5	3	3
نمونه‌ها جمع کل				1528	1534

۳.۱.۳ اعتبارسنجی پیمایش

در این بخش یافته‌های برخی از سوالات پیمایش فرهنگ قرآنی، با نتایج داده‌های سرشماری سال ۱۳۹۵ که توسط مرکز آمار ایران جمع‌آوری و منتشر شده، مقایسه شده است.

جدول ۲: جنسیت پرسش شونده

گزینه‌ها	یافته پژوهش	سرشماری ۱۳۹۵
۱- مرد	49.4	۵۰.۷
۲- زن	50.6	۴۹.۳

جدول ۳: گروه سنی افراد

گزینه‌ها	یافته پژوهش	سرشماری ۱۳۹۵
۱۵-۲۹	22	33
۳۰-۶۴	65	59
۶۵+	13	8

جدول ۴: میزان تحصیلات پرسش شونده

گزینه‌ها	یافته پژوهش	سرشماری ۱۳۹۵
۱- بی‌سواد	7.8	۱۴
۲- تا پایان ابتدایی	11.2	۱۷.۳
۳- تا پایان راهنمایی	11.0	۱۴.۶
۴- تا پیش از دیپلم	13.5	۸.۹
۵- دیپلم / پیش دانشگاهی	25.0	۲۲.۵
۶- تحصیلات عالی	31.3	22.4
۹/۱- نمی‌دانم / بدون جواب	.2	۰.۳

جدول ۵: وضعیت اشتغال پرسش شونده

گزینه‌ها	یافته پژوهش	سرشماری ۱۳۹۵
۱- شاغل	۳۳.۹	37.3
۲- بیکار	6.9	5.4
۳- غیر فعال	56	57.0
۴- اظهار نشده	۳.۲	0.4

بررسی میزان قرآن‌خوانی و درک معنا ... (حامد جوکار و دیگران) ۷۹

جدول ۶: وضعیت تأهل پرسش‌شونده

گزینه‌ها	یافته پژوهش	سرشماری ۱۳۹۵
۱- در حال حاضر متأهل می‌باشم	67.9	۶۳.۸
۲- طلاق گرفته و یا جدا شده‌ام	2.3	۱.۷
۳- همسر من فوت کرده است	5.6	۴.۲
۴- تا به حال ازدواج نکرده‌ام	23.7	۳۰.۳
۹۱- نمی‌دانم/ بدون جواب	.5	۰.۰۵

جدول ۷: استان محل سکونت

گزینه‌ها	یافته پژوهش	سرشماری ۱۳۹۵
آذربایجان شرقی	4.8	4.9
آذربایجان غربی	4.1	4.1
اردبیل	1.6	1.6
اصفهان	6.4	6.4
البرز	3.5	3.4
ایلام	0.7	0.7
بوشهر	1.5	1.5
تهران	16.3	16.6
چهارمحال بختیاری	1.1	1.2
خراسان جنوبی	1.0	1.0
خراسان رضوی	7.9	8.1
خراسان شمالی	1.2	1.1
خوزستان	5.7	5.9
زنجان	1.2	1.3
سمنان	1.0	0.9
سیستان و بلوچستان	3.5	3.5
فارس	6.0	6.1
قزوین	1.6	1.6
قم	1.6	1.6
کردستان	2.0	2.0
کرمان	3.9	4.0

گزینه‌ها	یافته پژوهش	سرشماری ۱۳۹۵
کرمانشاه	2.5	2.4
کهگیلویه و بویر احمد	0.8	0.9
گلستان	2.5	2.3
گیلان	3.4	3.2
لرستان	2.2	2.2
مازندران	4.2	4.1
مرکزی	1.8	1.8
هرمزگان	2.2	2.2
همدان	2.2	2.2
یزد	1.5	1.4

جدول ۸: نوع محل سکونت

گزینه‌ها	یافته پژوهش	سرشماری ۱۳۹۵
۱- کلانشهر	26.4	26.0
۲- سایر شهرها	47.9	48.0
۳- روستایی	25.7	26.0

۴. چهارچوب نظری

در یک نگاه تعاریف ارائه شده از دین را می‌توان به دو بخش درون دینی یا برون دینی تقسیم کرد. منظور از تعاریف درون دینی تعاریفی است که مفهوم دین را بر اساس تعالیم و آموزه‌های معرفتی مورد توجه قرار می‌دهند و در مقابل تعاریف برون دینی بیشتر نظر به کنش‌ها و رفتارهایی دارند که در نتیجه پیروی از یک دین از افراد صادر می‌شود. به تعبیر دیگر تعریف‌های موجود یا به جنبه معرفتی و ذاتی دین توجه دارند یا به بروز خارجی و بیرونی دین. مراد از جنبه معرفتی، آموزه‌هایی است که هر دینی آنها را به پیروان خود تعلیم می‌دهد و انتظار دارد به آن معتقد باشند یا به احکام آن عمل کنند. (سعیدی، ۱۳۹۱، ۷۴-۷۵) در خصوص نمود بیرونی نیز هر دینی باعث رواج شیوه‌های رفتاری، گرایشی و حالات روحی و روانی خاصی در پیروان خود می‌شود که می‌توان آنها را بروز خارجی دین دانست.

آنچه به عنوان مفهوم دین توسط جامعه‌شناسان مطالعه می‌شود در واقع همین بروز و ظهور بیرونی دین است. در واقع؛ جامعه‌شناس دین، «نهاد» دین را مطالعه می‌کند و نه خود دین را. هرچند در این فرایند برای فهم بهتر می‌توان به منابع دینی هم مراجعه کرد ولی هدف نهایی همچنان شناخت نهاد دین و کارکردهای آن است. (سعیدی، ۱۳۹۱، ۷۶) به نظر می‌رسد برای شناخت درست دین و صفات دینداران باید هم به جنبه‌های درونی و معنایی و هم به جنبه‌های بیرونی و مناسکی دین توجه کرد. از طرفی برای سنجش دین‌داری، وجود یک مدل که فرایند سنجش را روشن کند و نظام‌مند کند، ضروری است. در میان مدل‌هایی که در ادامه به آنها اشاره می‌شود، نوعاً شاهد توجه به دو بعد درونی و بیرونی دین هستیم. برخی از مهم‌ترین مدل‌ها در این خصوص عبارتند از:

۱.۴ الگوهای سنجش دین‌داری

۱.۱.۴ الگوی دین‌داری لنسکی

این الگو در قالب سنجش ابعاد و شاخص‌های دین‌داری در اوایل دهه ۱۹۶۰ توسط ارائه گرهارد لنسکی (Gerhard Lenski) ارائه شده است. در این الگو چهار بعد مختلف برای دین‌داری تعریف شده که دو بعد، با فعالیت‌های جمعی دین‌داری ارتباط دارند و به فعالیت‌های مشارکتی و فعالیت‌های معاشرتی مشهور شده‌اند و دو بعد دیگر با گرایش‌های گوناگون دینی در ارتباط‌اند. وی معتقد است که این چهار بعد، کاملاً جدا و مستقل از یکدیگر هستند. لنسکی هر یک از ابعاد دین‌داری را این گونه شرح می‌دهد: پایبندی معاشرتی مبتنی بر تعامل فرد با خانواده و دوستان و هم‌کیشانی است که با او در دین و فرهنگ دینی سهیم‌اند؛ در حالی که پایبندی مشارکتی به مشارکت فرد در انجام فعالیت‌های دینی، به خصوص به صورت جمعی اشاره دارد. به عقیده لنسکی، جهت‌گیری عبودیتی یعنی همان ارتباط شخصی انسان دیندار با خدا، که موجب می‌شود فرد در تصمیمات مهم خود به خواست خدا، به طور جدی توجه کند. (Wm. & Alston, 1982, 853) این الگو از آزمون بر کاتولیک‌ها، پروتستان‌ها و یهودیان به دست آمده و یافته‌های آن با ساختار و محتوای این ادیان دینداران منطبق است. (محبوبی، ۱۳۹۴، ۱۲۰)

۲.۱.۴ الگوی دین‌داری گلاک و استارک

بر اساس این الگو همه ادیان جهانی با وجود تفاوت در جزئیات، دارای حوزه‌هایی کلی‌اند که دین‌داری در آنها جلوه‌گر می‌شود؛ حوزه‌هایی که می‌توان آنها را به عنوان ابعاد اصلی دین‌داری در نظر گرفت. (سراج‌زاده و توکلی، ۱۳۸۰، ۱۶۴)

در این الگو پنج بعد مختلف برای دین‌داری مشخص شده که به این ترتیب‌اند:

۱. بعد تجربی؛ زندگی روحانی و معنوی و هر تجربه‌ای که عملاً به عنوان تجربه دینی خوانده شود. تجربه دینی با احساسات، تجربیات و درون فرد دین‌دار مرتبط است. احساسات و عواطف دینی وجه عالی‌تری از دین‌داری است که کاملاً قلبی و درونی بوده و برخلاف مناسک و مراسم آیینی، نمود بیرونی ندارد. دیندارانی که این بعد را کسب می‌کنند «مخلص» نامیده می‌شوند. (مهدی‌زاده، ۱۳۷۹، ۲۵)

۲. بعد تشریفات و مناسک؛ اعمالی که در قالب دین انجام می‌شود و آداب و وظایف دینی. نظام اعتقادی در هر دینی وجود دارد، اما این اعتقادات به صورت مناسک نمود می‌یابند. تمام ادیان بنا بر اقتضای نوع الهیات خود، نحوه خاصی از عمل و زیست را بر مؤمن الزام می‌کنند که همان عمل دینی است. بعد عمل یا مناسک، اعمال دینی مشخصی نظیر عبادت‌های فردی، نماز، روزه، صدقه، ذکات و ... را در برمی‌گیرد. گلاک و استارک در تشریح بعد مناسکی بر این نکته تأکید کرده‌اند که در عملیاتی کردن این بعد، علاوه بر مشارکت در فعالیت‌های مناسکی، تفاوت‌های مربوط به ماهیت یک عمل و معنای آن عمل نزد انجام‌دهندگان آن نیز بررسی می‌شود (آرون، ۱۳۸۶، ۴۰۵).

۳. بعد اعتقادات دینی؛ آن چیزی است که انتظار می‌رود پیروان یک دین بدان اعتقاد داشته باشند.

۴. بعد عقلانی؛ آگاهی به متون دینی است که می‌تواند الگویی برای باور، عمل و تجربه دینی باشد. از نظر گلاک و استارک، بعد معرفتی در ارتباط با مطالبی است که مردم از طریق عالمان دینی درباره مذهب می‌آموزند.

۵. بعد پیامدی؛ پیامدهای تجربی اعمال و اعتقادات دینی افراد در زندگی. به تعبیر دیگر اعمالی که از عقاید، احساسات و اعمال مذهبی ریشه می‌گیرد و از ثمرات و نتایج ایمان در زندگی و کنش‌های بشر است. از نظر این دو محقق، بعد پیامدی جدا از سایر ابعاد قابل بررسی نیست. رفتارهای دینی می‌توانند در معنای پیامدی سنجه‌ای از دین‌داری باشند که منجر به

بررسی میزان قرآن‌خوانی و درک معنا ... (حامد جوکار و دیگران) ۸۳

استواری ایمان مذهبی می‌شود. البته این بعد، به دلیل انتقادات، پس از مدتی از الگوی دینداری گلاک و استارک حذف شد. از جمله انتقادات وارد شده به این بعد این بود که، بعد پیامدی فی نفسه پیامد دین‌داری است نه بعدی از آن. (ویلیم، ۱۳۷۷، ۸۱)

اما باید توجه داشت الگوها و سنجه‌های پیشنهادی در این پژوهش‌ها، بر اساس الگوهای غربی دین‌داری‌اند و به راحتی نمی‌توان آنها را به جوامعی که دارای دین دیگری هستند تعمیم داد. به عنوان نمونه در بحث دین‌داری و ابعاد تفصیل یافته آن کمتر اثری از مفهوم «شریعت» به معنای پایبندی به احکام و دستورات دینی مشاهده می‌شود و نیز اثر نگرش لائیک و الهیات لیبرال بر سنجه‌های معرفی شده در الگوهای غربی را به روشنی می‌توان در غفلت از «اخلاق» و جایگزینی نادرست مفهوم «تجربه دینی» بجای آن مشاهده کرد. (شجاعی‌زند، ۱۳۸۴، ۴۹) به همین دلیل الگوهایی توسط پژوهش‌گران داخلی نیز ارائه شده که تناسب بیشتری با شرایط کشور ما دارد. از جمله؛

۳.۱.۴ الگوی سنجهش دین‌داری شجاعی‌زند

علیرضا شجاعی‌زند پس از بررسی تعاریف و الگوهای دین‌داری ارائه شده از سوی صاحب نظران غربی، یک الگوی دین‌داری بر مبنای دیدگاه اسلام ارائه نموده است. وی با بررسی منابع اسلامی می‌گوید: اسلام انسان را واجد حداقل دو بعد وجودی می‌داند که در برخی تعابیر تا سه بعد تفصیل پیدا کرده است. وی می‌افزاید با تامل در محتوای ادیان و دقت در تعالیم آنها سه جنبه معرفتی، عاطفی و رفتاری در ادیان قابل تعریف است. (شجاعی‌زند، ۱۳۸۴، ۵۲) وی در ادامه می‌گوید شاید در یک بیان کلی بتوان چنین عنوان کرد که ارتباط و نسبت وجوه سه‌گانه با ابعاد پنج‌گانه عقیده، ایمان، عبادت، اخلاق و شریعت بر روی یک طیف قرار دارد؛ بدین نحو که اعتقادات در یک سر طیف بعد معرفتی دین و شریعت در سر دیگر طیف بعد کاملاً عملی دین را می‌سازند و بقیه ابعاد در فاصله میان آن دو محصول ترکیبات متفاوتی از جنبه‌های معرفتی، عاطفی و عملی دین هستند. (شجاعی‌زند، ۱۳۸۴، ۵۳) در مدل وی دین شامل پنج ساحت یا بعد اعتقاد، ایمان، عبادت، اخلاقیات و شریعت و دین‌داری نیز شامل پنج بعد معتقد بودن، مؤمن بودن، اهل عبادت بودن، اخلاقی عمل کردن و متشرع بودن است. وی نشانه‌های دینداری را داشتن معلومات دینی، برخورداری از ظاهر دینی، ابراز هویت دینی، داشتن اهتمام شعائری، مشارکت دینی، معاشرت دینی و اهتمام دینی در خانواده دانسته و پیامدهای دین‌داری را بینش الهی، اهل معنا بودن، متخلق بودن و متقی بودن معرفی کرده است.

۴.۱.۴ الگوی دین‌داری محسنی تبریزی و کرم‌اللهی

علیرضا محسنی تبریزی و نعمت‌الله کرم‌اللهی ضمن بررسی دیدگاه‌ها و الگوهای ارائه شده در خصوص سنجش دین‌داری از جمله الوی شجاعی‌زند، به نقد این الگوها پرداخته‌اند و پس از برشمردن نقاط ضعف و قوت الگوهای موجود، خود تعاریف و الگویی برای سنجش دین‌داری در فضای فرهنگی اجتماعی ایران پیشنهاد داده‌اند. بر اساس این الگو دین اسلام دارای سه جنبه اصلی اخلاقیات، عقاید و شریعت است. (محسنی تبریزی و کرم‌اللهی، ۱۳۸۸، ۱۴) سپس به تفصیل، به توضیح مراتب و مؤلفه‌های هر یک از این ساحت‌ها پرداخته، نقش و رابطه هر یک از این ساحتها با دیگری را بیان کرده و طی این فرایند، با تفصیل قابل توجهی به تشریح گونه‌شناسی ابواب فقه و مسائل شریعت (یعنی دقیقاً نقطه ضعف الگوهای غربی) پرداخته‌اند تا به شاخص‌هایی برای سنجش دین‌داری در افراد مسلمان پی ببرند. ایشان در نهایت با الهام از الگوی شجاعی‌زند که با رهیافتی جامعه‌شناسانه تنظیم و ارائه شده بود، الگویی جدید برای سنجش تجربی دین‌داری پیشنهاد کرده‌اند. در طراحی این الگو، اهتمام ویژه‌ای به خصلت عملیاتی بودن و برخورداری از قابلیت سنجش تجربی اجزای گوناگون آن وجود دارد. در این الگو بعد مومن بودن و نیز پیامدهای دین‌داری که به دشواری قابل اندازه‌گیری هستند ذکر نشده است.

ساختار کلی بحث در این پژوهش برگرفته از الگوی شجاعی‌زند است. چه در این الگو به مفهوم ایمانیات توجه شده است و اگر چه سنجش و اندازه‌گیری آن کار دشواری است اما چون این موضوع بخش مهمی از دین‌داری تلقی می‌شود، می‌تواند الگوی مورد نظر را کامل‌تر نماید. مفهوم انس با قرآن و قرائت روزانه آن نیز به عنوان بخش مهمی از ایمانیات در دین اسلام به شمار می‌رود و جایگاه آن در الگوی سنجش دین‌داری به روشنی مشخص است.

۵. شاخص‌های توسعه فرهنگ قرآنی

شاخص‌های توسعه فرهنگ قرآنی که توسط دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی به تصویب رسیده در جدول زیر قابل مشاهده است. نکته قابل توجه اینکه در این مقاله صرفاً به گزارش نتایج پیمایش ملی در خصوص شاخص مربوط به سواد قرآنی پایه پرداخته شده است. سنجش‌های مورد استفاده برای سنجش این شاخص نیز در قالب پرسشنامه تنظیم شده که در ادامه به آن اشاره می‌شود.

جدول ۹: شاخص‌های توسعه فرهنگ قرآنی

ردیف	شاخص
۱	درصد افراد با سواد قرآنی پایه (روان‌خوانی و درک معنای عموم آیات)
۲	میزان انس افراد با قرآن (خواندن متدبرانه‌ی روزانه قرآن)
۳	میزان استفاده روزانه افراد از محتوای قرآنی رسانه‌ها و فضای مجازی
۴	میزان انس و ارتباط خانواده‌ها با قرآن
۵	میزان پابندی اقشار جامعه به آموزه‌های قرآنی در گفتار و کردار
۶	میزان منابع مالی حاصل از وقف و امور خیریه در فعالیت‌های قرآنی

در این پژوهش به گزارش نتایج حاصل از پرسش‌های زیر، که بخشی از پرسش‌نامه پیمایش بود، پرداخته شده است:

- شما فکر می‌کنید در مجموع تا چه میزان می‌توانید «بدون مراجعه به ترجمه فارسی، معانی آیات قرآن را متوجه شوید»؟
- لطفاً بگویید شما در مجموع با ترجمه حدوداً چند جزء از قرآن آشنایی دارید و معانی آنها را متوجه می‌شود؟
- شما به غیر از جلسات قرآن و به غیر از «حمد و سوره» نماز، معمولاً هر چند وقت یک بار قرآن می‌خوانید؟
- حال هفته گذشته را به خاطر بیاورید. لطفاً بگویید شما در طول هفته گذشته، در مجموع تقریباً چه مدت یا چند دقیقه قرآن خوانده‌اید؟
- شما معمولاً در هنگام خواندن قرآن، در مجموع تا چه میزان به ترجمه و معنای آن توجه می‌کنید؟
- شما معمولاً در هنگام خواندن قرآن، در مجموع تا چه میزان درباره مفاهیم و آیات آن می‌اندیشید و به فکر یا تدبیر می‌پردازید؟

۶. یافته‌های تحقیق

در این پیمایش، به جز سؤالات تخصصی در حوزه فرهنگ قرآنی، ۹ سوال عمومی نیز شامل جنسیت، سال تولد، میزان تحصیلات، رشته تحصیلی، تعداد اعضای خانواده، وضعیت اشتغال، وضعیت تأهل، قومیت، مذهب پرسیده شده است. تمامی نتایج و داده‌ها بر مبنای نمونه آماری

وزن‌دهی شده محاسبه شده و یافته‌های آن با سطح اطمینان ... درصد و حاشیه خطای ... درصد برای جمعیت بالای ۱۵ سال کشور (یعنی ... میلیون نفر) قابل تعمیم است.

روش نمونه‌گیری به صورتی انجام گرفته که نسبت جنسیت پرسش‌شونده‌ها در قیاس با کل جمعیت کشور متناسب باشد. در این پیمایش، ۴۹.۴ درصد پرسش‌شونده‌ها، مرد و ۵۰.۶ درصد از جامعه زنان کشور انتخاب شده‌اند.

همانطور که در جدول زیر مشاهده می‌شود توزیع پاسخگویان به صورت متوازن و متناسب با جمعیت کشور انتخاب شده‌اند. به گونه‌ای که ۱۶.۶ درصد پاسخ‌دهندگان ۱۵ تا ۲۴ ساله، ۱۴.۱ درصد ۲۵ تا ۳۴ ساله، ۲۱.۹ درصد ۳۵ تا ۴۴ ساله، ۱۸.۱ درصد ۴۵ تا ۵۴ ساله و ۲۸.۸ درصد ۵۵ ساله یا بیشترند. ۶ دهم درصد پاسخگویان در جواب میزان سنشان، گزینه نمی‌دانم/ بدون جواب را انتخاب کرده‌اند.

جدول ۱۰: بازه سنی پرسش‌شونده

گزینه‌ها	3 مرداد ۱۴۰۰
۱- ۱۵ تا ۲۴	16.6
۲- ۲۵ تا ۳۴	14.1
۳- ۳۵ تا ۴۴	21.9
۴- ۴۵ تا ۵۴	18.1
۵- ۵۵ و بیشتر	28.8
۹۱- نمی‌دانم/ بدون جواب	.6

۱.۶ سنجه سرانه قرآن خواندن

در جدول زیر داده‌های جواب سؤال «شما به غیر از جلسات قرآن و به غیر از «حمد و سوره» نماز، معمولاً هر چند وقت یک بار قرآن می‌خوانید؟» مشاهده می‌شود. بر پایه این نتایج، ۲۰.۷ درصد پاسخگویان، اظهار کرده‌اند تقریباً هر روز قرآن می‌خوانند. ۲۳.۴ درصد گفته‌اند یک یا چند بار در هفته قرآن می‌خوانند. ۲۵.۴ درصد، بیان کرده‌اند یک یا چند بار در ماه قرآن می‌خوانند. ۲۲ درصد نیز گفته‌اند که به ندرت قرآن می‌خوانند. ۸ درصد پاسخگویان گفته‌اند اصلاً قرآن نمی‌خوانند و نهایتاً پنج دهم درصد در پاسخ به این سؤال، گزینه‌های «سایر/ بستگی دارد و نمی‌دانم/ بدون جواب» را انتخاب کرده‌اند.

بررسی میزان قرآن‌خوانی و درک معنا ... (حامد جوکار و دیگران) ۸۷

در مجموع ۶۹.۵ درصد نمونه آماری گفته‌اند اهل قرآن خواندن (از یک بار در ماه تا هر روز) هستند و ۳۰ درصد نیز بیان کرده‌اند به ندرت یا اصلاً اهل قرآن خواندن نیستند.

جدول ۱۱: میزان قرائت قرآن

شما به غیر از جلسات قرآن و به غیر از «حمد و سوره» نماز، معمولاً هر چند وقت یک بار قرآن می‌خوانید؟	
گزینه‌ها	3 مرداد ۱۴۰۰
۱- تقریباً هر روز	20.7
۲- یک یا چند بار در هفته	23.4
۳- یک یا چند بار در ماه	25.4
۴- به ندرت	22.0
۵- اصلاً	8.0
۹۷- سایر/ بستگی دارد	.4
۹۸- نمی‌دانم/ بدون جواب	.1

برپایه نتایج حاصله، ۲۵.۷ درصد زنان نمونه آماری گفته‌اند تقریباً هر روز قرآن می‌خوانند در حالی که ۱۵.۳ درصد مردان اظهار کرده‌اند تقریباً هر روز قرآن می‌خوانند. ۲۳.۲ درصد زنان و ۲۳.۶۲ درصد مردان بیان کرده‌اند یک یا چند بار در هفته قرآن می‌خوانند. ۲۴.۷ درصد زنان و ۲۶ درصد مردان گفته‌اند یک یا چند بار در ماه قرآن می‌خوانند. ۲۶.۳ درصد زنان، عنوان کرده‌اند به ندرت یا اصلاً قرآن نمی‌خوانند یا گزینه سایر و نمی‌دانم را انتخاب کرده‌اند. ۳۵.۱ درصد مردان، اظهار کرده‌اند به ندرت یا اصلاً قرآن نمی‌خوانند یا گزینه سایر و نمی‌دانم را انتخاب کرده‌اند.

مجموعاً ۷۳.۷ درصد زنان و ۶۴.۹ درصد مردان، گفته‌اند که ولو یک بار در ماه تا هر روز قرآن می‌خوانند.

جدول ۱۲: میزان قرائت قرآن بر اساس جنسیت

3 مرداد ۱۴۰۰	جنسیت		گزینه‌ها
	زن	مرد	
20.7	25.7	15.3	۱- تقریباً هر روز
23.4	23.2	23.6	۲- یک یا چند بار در هفته
25.4	24.8	26.0	۳- یک یا چند بار در ماه

22.0	19.7	24.4	۴- به ندرت
8.0	5.8	10.4	۵- اصلاً
.4	0.5	0.3	۹۷- سایر/ بستگی دارد
.1	0.3	-	۹۸- نمی دانم/ بدون جواب

در نتیجه مقایسه میزان قرآن خواندن افراد با تحصیلات آنها این نتایج به دست آمده است: ۶۸.۶ درصد افراد زیر دیپلم، اظهار کرده‌اند که اهل قرآن خواندن (از یک بار در ماه تا هر روز) هستند و ۳۱.۳ درصدشان نیز به ندرت یا اصلاً یا گزینه سایر و نمی‌دانم را انتخاب کرده‌اند. در بین افراد دارای دیپلم و پیش‌دانشگاهی، ۶۷.۵ درصد، اظهار کرده‌اند که ولو یک بار در ماه تا هر روز قرآن می‌خوانند. ۷۱.۹ درصد از افراد دارای تحصیلات دانشگاهی نیز گفته‌اند ولو یک بار در ماه تا هر روز قرآن می‌خوانند.

اگر ملاک فقط قرائت روزانه قرآن کریم باشد، افراد زیر دیپلم با ۲۵.۳ درصد، دیپلم و پیش‌دانشگاهی ۱۶.۳ درصد و دارای تحصیلات دانشگاهی ۱۷.۵ درصد گفته‌اند تقریباً هر روز قرآن می‌خوانند. در بین کسانی که گفته‌اند اصلاً اهل قرآن خواندن نیستند نیز افراد زیر دیپلم بالاترین میزان را، یعنی ۱۲.۶ درصد به خود اختصاص داده‌اند.

جدول ۱۳: میزان قرائت قرآن بر اساس سطح سواد

3 مرداد ۱۴۰۰	تحصیلات			گزینه‌ها
	تحصیلات دانشگاهی	دیپلم و پیش‌دانشگاهی	زیردیپلم	
20.7	17.5	16.3	25.3	۱- تقریباً هر روز
23.4	22.2	25.7	22.7	۲- یک یا چند بار در هفته
25.4	32.2	25.5	20.6	۳- یک یا چند بار در ماه
22.0	24.2	26.3	18.1	۴- به ندرت
8.0	3.5	5.7	12.6	۵- اصلاً
.4	0.4	0.5	0.3	۹۷- سایر/ بستگی دارد
.1	-	-	0.3	۹۸- نمی‌دانم/ بدون جواب

از مقایسه میزان قرآن خواندن نمونه آماری با طیف سنی آنها این نتایج به دست می‌آید: ۳۱.۸ درصد افراد دارای ۵۵ سال و بیشتر اظهار کرده‌اند تقریباً هر روز قرآن می‌خوانند که در طیف‌هایی سنی پیمایش بیشترین طیف میزان را به خود اختصاص داده‌اند. ۷.۹ درصد افراد

بررسی میزان قرآن‌خوانی و درک معنا ... (حامد جوکار و دیگران) ۸۹

دارای ۱۵ تا ۲۴ سال نیز گفته‌اند تقریباً هر روز قرآن می‌خوانند که در میان سایر طیف‌ها کمترین درصد است.

در بین افرادی که گفته‌اند در هفته یک یا چند بار قرآن می‌خوانند، بیشترین طیف سنی به افراد ۱۵ تا ۲۴ سال با ۲۸.۲ درصد و کمترین نیز به ۵۵ سال و بیشتر با ۱۸.۶ درصد اختصاص دارد.

در مجموع ۶۶.۴ درصد افراد بین ۱۵ تا ۲۴ سال، ۷۱.۵ درصد افراد بین ۲۵ تا ۳۴ سال، ۷۱.۴ درصد افراد بین ۳۵ تا ۴۴ سال، ۶۷.۳ درصد افراد بین ۴۵ تا ۵۴ سال و ۶۹.۹ درصد افراد ۵۵ ساله و بیشتر، اظهار کرده‌اند که اهل قرآن خواندن (از یک بار در ماه تا هر روز) هستند.

جدول ۱۴: میزان قرائت قرآن بر اساس بازه سنی

۳ مرداد ۱۴۰۰	سن					گزینه‌ها
	۵۵ و بیشتر	۴۵ تا ۵۴	۳۵ تا ۴۴	۲۵ تا ۳۴	۱۵ تا ۲۴	
20.7	31.8	21.6	18.8	13.7	7.9	۱- تقریباً هر روز
23.4	18.6	21.2	25.8	27.0	28.2	۲- یک یا چند بار در هفته
25.4	19.5	24.9	26.8	30.8	30.3	۳- یک یا چند بار در ماه
22.0	16.7	23.8	22.5	22.3	29.0	۴- به ندرت
8.0	12.8	7.4	6.2	5.7	4.6	۵- اصلاً
.4	0.5	1.1	-	0.5	-	۹۷- سایر/ بستگی دارد
.1	0.2	-	-	-	-	۹۸- نمی‌دانم/ بدون جواب

بر اساس نتایج این پیمایش، کسانی که قرآن را راحت و روان می‌خوانند، ۳۵.۱ درصدشان تقریباً هر روز، ۳۲ درصدشان یک یا چند بار در هفته، ۲۰.۹ درصدشان یک یا چند بار در ماه قرآن می‌خوانند (به عبارتی ۸۸.۱ درصد کسانی که قرآن را راحت و روان می‌خوانند گفته‌اند اهل قرآن خواندن (حداقل از یک بار در ماه تا هر روز) هستند) و ۱۱.۹ درصد کسانی که قرآن را راحت و روان می‌خوانند، قرآن را به ندرت یا اصلاً نمی‌خوانند.

در میان کسانی که قرآن را کاملاً روان نمی‌خوانند، ۱۵.۳ درصدشان گفته‌اند تقریباً هر روز قرآن می‌خوانند، ۲۰.۶ درصد یک یا چند بار در هفته قرآن را می‌خوانند، ۲۷.۱ درصد یک یا چند بار در ماه قرآن را می‌خوانند. (در مجموع ۶۳ درصد کسانی که قرآن را کاملاً روان

نمی‌خوانند، گفته‌اند اهل قرآن خواندن (حداقل از یک بار در ماه تا هر روز) هستند و ۳۶.۴ درصدشان، قرآن را به ندرت یا اصلاً نمی‌خوانند.

۷۸.۵ درصد کسانی که هر هفته به یاد آیه یا مفهومی از قرآن می‌افتند، کسانی هستند که حداقل یک بار در ماه تا هر روز قرآن می‌خوانند.

۵۷.۵ درصد کسانی که کمتر از هر هفته به یاد آیه یا مفهومی از قرآن می‌افتند، کسانی هستند که حداقل یک بار در ماه تا هر روز قرآن می‌خوانند.

۷۷.۱ درصد کسانی که باور بسیار زیاد به لزوم تنظیم قوانین بر اساس اسلام دارند، کسانی هستند که حداقل یک بار در ماه تا هر روز قرآن می‌خوانند.

۶۱.۸ درصد کسانی که تا حدی/ نه چندان/ اصلاً باور به لزوم تنظیم قوانین بر اساس اسلام ندارند، کسانی هستند که حداقل یک بار در ماه تا هر روز قرآن می‌خوانند.

جدول ۱۵: رابطه میزان قرائت قرآن با توانایی روان‌خوانی و درک معنا

3 مرداد ۱۴۰۰	باور به لزوم تنظیم قوانین بر اساس اسلام		میزان یاد کردن از آیه و یا مفهومی از قرآن		میزان راحت و روان خواندن قرآن		گزینه‌ها
	بسیار زیاد	تا حدی/ نه چندان/ اصلاً	کمتر از هر هفته	هر هفته	کاملاً روان نمی‌خواند	کاملاً روان می‌خواند	
20.7	13.5	26.8	9.8	29.4	15.3	35.1	۱- تقریباً هر روز
23.4	18.8	27.7	17.5	28.2	20.6	32.0	۲- یک یا چند بار در هفته
25.4	29.5	22.6	31.2	20.9	27.1	20.9	۳- یک یا چند بار در ماه
22.0	27.7	17.1	32.5	13.9	26.1	11.1	۴- به ندرت
8.0	10.3	5.1	8.9	6.6	10.3	0.8	۵- اصلاً
.4	0.3	0.5	-	0.7	0.5	0.3	۹۷- سایر/ بستگی دارد
.1	-	0.3	-	0.2	0.2	-	۹۸- نمی‌دانم/ بدون جواب

بر اساس داده‌های جدول ذیل، ۲۰.۶ درصد شیعیان و ۲۲.۴ درصد اهل سنت، اظهار کرده‌اند

که تقریباً هر روز قرآن می‌خوانند.

بررسی میزان قرآن‌خوانی و درک معنا ... (حامد جوکار و دیگران) ۹۱

۲۳.۳ درصد شیعیانی و ۲۴.۸ درصد اهل سنت، گفته‌اند که یک یا چند بار در هفته قرآن می‌خوانند.

۲۵.۳ درصد شیعیان و ۲۸ درصد اهل سنت، اعلام کرده‌اند که یک یا چند بار در ماه قرآن می‌خوانند.

۳۰.۴ درصد شیعیان و ۲۴ درصد اهل سنت کشور گفته‌اند به ندرت یا اصلاً قرآن نمی‌خوانند.

در مجموع ۶۹.۲ درصد شیعیان و ۷۵.۲ درصد اهل سنت بیان کرده‌اند، اهل قرآن خواندن (حداقل از یک بار در ماه تا هر روز) هستند.

۲.۶ رابطه میزان درآمد خانوار با قرآن خواندن

برپایه داده‌های جدول زیر، میزان قرائت روزانه قرآن با افزایش درآمد خانوار کاهش معناداری پیدا می‌کند. به گونه‌ای که در میان افرادی که درآمد خانوارشان از ۳ میلیون تومان است، ۲۴.۱ درصدشان گفته‌اند تقریباً هر روز قرآن می‌خوانند، در طیف سنی ۳ تا ۵ میلیون تومان درآمد خانوار، ۱۹.۶ درصد تقریباً هر روز قرآن می‌خوانند و افرادی که ۵ میلیون تومان و بیشتر درآمد خانوار دارند، ۱۵.۸ درصدشان اظهار کرده‌اند هر روز قرآن می‌خوانند. ولی اگر معیار قرآن خواندن را حداقل یک بار در ماه بگیریم، تفاوت معناداری میان میزان درآمد خانوار و اهل قرآن خواندن مشاهده نمی‌شود.

۳.۶ رابطه محل سکونت پاسخگویان با قرآن خواندن

بر پایه داده‌های این تحقیق، رابطه معناداری میان محل سکونت، اعم از کلان‌شهر، سایر شهرها و روستایی و میزان قرآن‌خوان بودن پاسخگویان مشاهده نمی‌شود.

جدول ۱۶: رابطه میزان قرائت قرآن با مذهب، میزان درآمد و محل سکونت

3 مرداد ۱۴۰۰	محل سکونت			درآمد خانوار			مذهب		گزینه‌ها
	روستایی	سایر شهرها	کلان‌شهر	۵ میلیون تومان و بیشتر	۳ تا ۵ میلیون تومان	کمتر از ۳ میلیون تومان	سنی	شیعه	
20.7	19.9	20.4	21.8	15.8	19.6	24.1	22.4	20.6	۱- تقریباً هر روز
23.4	29.5	22.8	18.5	24.1	22.9	23.6	24.8	23.3	۲- یک یا چند

									بار در هفته
25.4	19.7	26.8	28.5	30.1	27.0	21.6	28.0	25.3	۳- یک یا چند بار در ماه
22.0	20.2	22.1	23.6	24.5	22.5	19.9	20.0	22.1	۴- به ندرت
8.0	10.1	7.6	6.7	5.5	7.3	10.0	4.0	8.3	۵- اصلاً
.4	0.3	0.1	1.0	-	0.7	0.6	0.8	0.4	۹۷- سایر/ بستگی دارد
.1	0.3	0.1	-	-	-	0.2	-	0.1	۹۸- نمی‌دانم/ بدون جواب

بر اساس نتایج جدول ذیل، میانگین قرآن خواندن ۹۵ دقیقه در هفته یا ۱۳.۵ دقیقه در روز است. میانه قرآن خواندن نیز ۴۰ دقیقه در هفته یا ۵.۷ دقیقه در روز است.

جدول ۱۷: میزان قرآن قرآن در هفته

حال هفته گذشته را به خاطر بیاورید. لطفاً بگویید شما در طول هفته گذشته، در مجموع تقریباً چه مدت یا چند دقیقه قرآن خوانده‌اید؟	
گزینه‌ها	3 مرداد ۱۴۰۰
میانگین	۹۵
میانه	40

در نتیجه مقایسه میزان قرآن خواندن به تفکیک جنسیت، تحصیلات و سن، میانگین قرآن خواندن در میان مردان، ۷۲.۲ دقیقه در هفته (حدود ۱۰ دقیقه در روز) و در میان زنان ۱۱۶.۴ دقیقه در هفته (حدود ۱۶.۶ دقیقه در روز) است. میانه این سنجه نیز در مردان ۳۰ دقیقه در هفته (۴.۲ دقیقه در روز) و در زنان ۶۰ دقیقه در هفته (۸.۵ دقیقه در روز) می‌باشد. تفاوت معناداری میان میزان قرآن خواندن مردان و زنان مشاهده می‌شود.

بر اساس داده‌های جدول زیر، سنجه میزان قرآن خواندن با افزایش میزان تحصیلات روند کاهشی پیدا می‌کند. به گونه‌ای که میانگین قرآن خواندن در افراد زیر دیپلم ۱۱۳.۶ دقیقه در هفته، دیپلم و پیش‌دانشگاهی، ۸۸.۲ دقیقه در هفته و افراد دارای تحصیلات دانشگاهی ۷۷.۶ دقیقه در هفته عنوان شده است.

میزان قرآن خواندن افراد با سن نیز ارتباط معناداری را نشان می‌دهد. به این صورت که با افزایش سن خصوصاً از ۵۵ سال و بیشتر، میزان قرآن خواندن افراد به شکل مشهودی افزایش پیدا می‌کند.

جدول ۱۸: رابطه میزان قرأت هفتگی با جنسیت و سطح تحصیلات

3 مرداد ۱۴۰۰	سن					تحصیلات			جنسیت		گزینه‌ها
	۵۵ و بیشتر	۴۵ تا ۵۴	۳۵ تا ۴۴	۲۵ تا ۳۴	۱۵ تا ۲۴	تحصیلات دانشگاهی	دیپلم و پیش دانشگاهی	زیر دیپلم	زن	مرد	
۹۵	146.9	77.5	80	63.7	76.4	77.6	88.2	113.6	116.4	72.2	میانگین
34.8	61.0	30.0	40.0	30.0	30.0	30.0	30.0	60.0	60.0	30.0	میانه

بر اساس داده‌های ناشی از قیاس میزان قرآن خواندن پاسخگویان با میزان راحت و روان خواندن قرآن، این نتیجه به دست آمده که کسانی که قرآن را کاملاً و روان می‌خوانند ۱۳۶.۲ دقیقه در هفته و کسانی که قرآن را کاملاً روان نمی‌خوانند، ۷۸.۴ دقیقه در هفته قرآن می‌خوانند. به عبارتی هر چقدر فرد در روان‌خوانی قرآن توانمندتر باشد، میزان قرآن خواندنش نیز بیشتر می‌شود. همچنین کسانی که باور بسیار زیاد به لزوم تنظیم قوانین بر اساس اسلام دارند، ۱۱۸ دقیقه در هفته و کسانی که اصلاً یا چندان چنین باوری را ندارند، ۶۶ دقیقه در هفته قرآن می‌خوانند.

جدول ۱۹: مقایسه میزان قرآن خواندن با میزان راحت و روان خواندن قرآن

3 مرداد ۱۴۰۰	باور به لزوم تنظیم قوانین بر اساس اسلام		میزان راحت و روان خواندن قرآن		گزینه‌ها
	تا حدی / نه چندان / اصلاً	بسیار زیاد	کاملاً روان نمی‌خواند	کاملاً روان می‌خواند	
۹۵	66	118	78.4	136.2	میانگین
34.8	30.0	60.0	30.0	90.0	میانه

در نتیجه مقایسه میان میزان قرآن خواندن افراد بر حسب مذهب، این نتیجه به دست آمده که شیعیان ۹۵ دقیقه در هفته و اهل سنت کشور ۹۸.۳ دقیقه در هفته قرآن می‌خوانند. بررسی این سنجه بر حسب میزان درآمد خانوار نیز حکایت از این رابطه معنادار دارد که با افزایش میزان درآمد خانوار، میانگین و میانه قرآن خواندن افراد کاهش پیدا می‌کند. به گونه‌ای که افراد دارای درآمد خانوار ۵ میلیون تومان و بیشتر، حدود ۱۴ دقیقه در هفته نسبت به کسانی که کمتر از ۳ میلیون تومان درآمد خانوار دارند، قرآن می‌خوانند.

از مقایسه میزان قرآن خواندن با محل سکونت پاسخگویان، این داده قابل توجه است که ساکنین کلان‌شهرها و روستاها نسبت به سایر شهرها کمتر قرآن می‌خوانند.

جدول ۲۰: میزان قرآن خواندن به تفکیک مذهب، درآمد و محل سکونت

3 مرداد ۱۴۰۰	محل سکونت			درآمد خانوار			مذهب		گزینه‌ها
	روستایی	سایر شهرها	کلان‌شهر	۵ میلیون تومان و بیشتر	۳ تا ۵ میلیون تومان	کمتر از ۳ میلیون تومان	سنی	شیعه	
۹۵	87.8	101	91.5	87	95.7	101.5	98.3	95	میانگین
34.8	45.0	45.0	30.0	30.0	40.0	60.0	60.0	40.0	میانه

۴.۶ سنجه میزان درک معنا و ترجمه قرآن

در جدول توزیع درصدی پاسخگویان به این سؤال که «شما معمولاً در هنگام خواندن قرآن، در مجموع تا چه میزان به ترجمه و معنای آن توجه می‌کنید؟»، ۴۱.۲ درصد گفته‌اند بسیار زیاد، ۳۹.۷ درصد تا حدی، ۹.۶ درصد نه چندان، ۸.۸ درصد اصلاً و ۶ درصد سایر و نمی‌دانم را انتخاب کرده‌اند. اگر گزینه تا حدی در این سؤال را به معنای عدم توجه قابل ملاحظه به ترجمه و معنای قرآن معنا شود، می‌توان گفت حدود ۵۹ درصد نمونه آماری اظهار کرده‌اند که به ترجمه و معنای قرآن توجه ندارند.

جدول ۲۱: توزیع درصدی پاسخگویان به میزان توجه به ترجمه و معنای قرآن

گزینه‌ها	3 مرداد ۱۴۰۰
۱- بسیار زیاد	41.2
۲- تا حدی	39.7
۳- نه چندان	9.6
۴- اصلاً	8.8
۹۷- سایر/ بستگی دارد	.5
۹۸- نمی‌دانم/ بدون جواب	.1

برپایه داده‌های جدول ذیل، مردان توجه بیشتری به ترجمه و معنای قرآن نسبت به زنان دارند. با افزایش میزان تحصیلات نیز توجه به ترجمه و معنای قرآن بیشتر می‌شود. همچنین با بالا رفتن سن، خصوصاً تا طیف سنی ۴۵ تا ۵۴ این سنجه رشد کمی پیدا می‌کند.

بررسی میزان قرآن‌خوانی و درک معنا ... (حامد جوکار و دیگران) ۹۵

جدول ۲۲: تفاوت میزان توجه به ترجمه و معنای قرآن به تفکیک جنسیت، تحصیلات و سن

3 مرداد ۱۴۰۰	سن					تحصیلات			جنسیت		گزینه‌ها
	۵۵ و بیشتر	۴۵ تا ۵۴	۳۵ تا ۴۴	۲۵ تا ۳۴	۱۵ تا ۲۴	تحصیلات دانشگاهی	دیپلم و پیش دانشگاهی	زیر دیپلم	زن	مرد	
41.2	39.4	44.3	42.6	42.9	36.5	46.1	40.5	37.9	35.8	47.1	۱- بسیار زیاد
39.7	39.9	39.4	42.6	41.4	35.7	36.2	39.9	42.3	46.6	32.1	۲- تا حدی
9.6	9.4	7.3	8.2	7.6	16.5	9.7	11.3	8.7	8.3	11.1	۳- نه چندان
8.8	8.8	8.9	6.6	8.1	11.3	8.1	8.4	9.6	8.6	9.0	۴- اصلاً
.5	1.9	-	-	-	-	-	-	1.2	0.6	0.5	۹۷- سایر/ بستگی دارد
.1	0.5	-	-	-	-	-	-	0.4	0.1	0.2	۹۸- نمی‌دانم/ باور جواب

بر اساس نتایج جدول زیر، افرادی که حداقل یکبار در هفته قرآن می‌خوانند، ۴۴.۷ درصدشان گفته‌اند بسیار زیاد به ترجمه و معنای قرآن توجه دارند در حالی که کسانی که اظهار کرده‌اند کمتر از یکبار در هفته قرآن می‌خوانند، ۳۷.۹ درصدشان گفته‌اند بسیار زیاد به ترجمه و معنای قرآن توجه دارند.

تفاوت معناداری میان میزان راحت و روان خواندن قرآن و توجه به ترجمه و معنای قرآن دیده نمی‌شود. به گونه‌ای که ۴۲.۲ درصد کسانی که قرآن را راحت و روان می‌خوانند، گفته‌اند بسیار زیاد به ترجمه و معنای قرآن توجه دارند کسانی که اظهار کرده‌اند کمتر از یکبار در هفته قرآن می‌خوانند، ۴۰.۸ درصدشان گفته‌اند بسیار زیاد به ترجمه و معنای قرآن توجه دارند.

۴۴.۱ درصد افرادی که باور بسیار زیاد به لزوم تنظیم قوانین بر اساس اسلام دارند، گفته‌اند به ترجمه و معنای قرآن توجه بسیار زیادی دارند. در حالی که ۳۷.۹ درصد کسانی که چنین باوری ندارند، توجه بسیار زیاد به ترجمه و معنای قرآن دارند.

جدول ۲۳: میزان توجه به ترجمه و معنای قرآن بر حسب میزان قرائت، میزان روان خواندن و باور به تنظیم قوانین بر اساس اسلام

3 مرداد ۱۴۰۰	باور به لزوم تنظیم قوانین بر اساس اسلام		میزان راحت و روان خواندن قرآن		میزان خواندن قرآن		گزینه‌ها
	بسیار زیاد	تا حدی/ نه چندان/ اصلاً	کاملاً روان نمی‌خواند	کاملاً روان می‌خواند	کمتر از یکبار در هفته	حداقل یکبار در هفته	
41.2	37.9	44.1	40.8	42.2	37.9	44.7	۱- بسیار زیاد
39.7	38.1	41.5	37.4	45.6	30.5	49.6	۲- تا حدی
9.6	13.0	6.9	10.8	6.5	16.8	2.0	۳- نه چندان
8.8	10.3	7.2	10.3	4.9	14.6	2.4	۴- اصلاً
.5	0.5	0.1	0.5	0.5	0.1	0.9	۹۷- سایر/ بستگی دارد
.1	0.2	0.1	0.1	0.3	-	0.3	۹۸- نمی‌دانم/ بدون جواب

بر پایه داده‌های جدول ذیل، ۴۱.۱ شیعیان و ۴۲.۹ درصد اهل سنت کشور گفته‌اند به ترجمه و معنای قرآن توجه بسیار زیاد دارند. از مقایسه سنجه میزان توجه به ترجمه و معنای قرآن بر حسب میزان درآمد خانوار و محل سکونت پاسخگویان رابطه معناداری استخراج نمی‌شود به جز اینکه افرادی که گفته‌اند میزان درآمد خانوارشان بین ۳ تا ۵ میلیون تومان است، درصد توجه بسیار زیادشان به ترجمه و معنای قرآن نسبت به طیف‌های دیگر میزان درآمد خانوار کاهش ملموسی را نشان می‌دهد.

جدول ۲۴: میزان توجه به ترجمه و معنای قرآن به تفکیک مذهب، درآمد و محل سکونت

3 مرداد ۱۴۰۰	محل سکونت			درآمد خانوار			مذهب		گزینه‌ها
	روستایی	سایر شهرها	کلان‌شهر	۵ میلیون تومان و بیشتر	۳ تا ۵ میلیون تومان	کمتر از ۳ میلیون تومان	سنی	شیعه	
41.2	40.0	41.7	41.4	46.5	33.9	42.2	42.9	41.1	۱- بسیار زیاد
39.7	42.6	37.9	40.3	34.3	44.5	40.5	34.5	40.1	۲- تا حدی
9.6	8.4	10.7	8.9	10.2	10.8	8.7	12.6	9.4	۳- نه چندان
8.8	8.1	9.2	8.6	8.8	10.0	7.8	10.1	8.6	۴- اصلاً
.5	0.6	0.3	0.8	-	0.8	0.6	-	0.6	۹۷- سایر/ بستگی دارد
.1	0.3	0.2	-	0.2	-	0.2	-	0.2	۹۸- نمی‌دانم/ بدون جواب

۷. نتیجه‌گیری

۱. در میان پاسخگویان فقط ۴.۷ درصد گفته‌اند که بدون مراجعه به ترجمه فارسی، معانی آیات قرآن را بسیار زیاد متوجه می‌شوند و حدود ۹۵ درصد بقیه گفته‌اند یا تا حدی متوجه می‌شوند یا چندان و یا اصلاً متوجه نمی‌شوند.
۲. کسانی که بیشتر قرآن می‌خوانند نسبت به بقیه افراد، بیشتر متوجه معنای آیات بدون مراجعه به ترجمه فارسی می‌شوند.
۳. ۵۷.۴ درصد پاسخگویان گفته‌اند تقریباً هیچ یا مقدار کمی از معنای قرآن را بدون مراجعه به ترجمه متوجه می‌شوند و ۳۷.۸ درصد نیز اعلام کرده‌اند از حدود نیمی از قرآن تا به صورت کامل معنای آیات را متوجه می‌شوند.
۴. با افزایش میزان تحصیلات، مقدار درک معنای آیات بدون مراجعه به ترجمه بیشتر می‌شود. به گونه‌ای که در بین افراد زیر دیپلم ۲۸.۶ درصدشان، افراد دارای دیپلم و پیش‌دانشگاهی ۴۰.۳ درصدشان و ۴۸.۴ درصد افراد دارای تحصیلات دانشگاهی گفته‌اند از حدود نیمی از قرآن تا به صورت کامل معنای آیات را متوجه می‌شوند.
۵. اهل سنت کشور با ۴۶.۴ درصد، بیشتر از شیعیان با ۳۷ درصد، اعلام کرده‌اند که از حدود نیمی از قرآن تا به صورت کامل متوجه معنای آیات بدون مراجعه به ترجمه می‌شوند.
۶. ۲۰.۷ درصد افراد علاقمند به قرآن اظهار کرده‌اند تقریباً هر روز قرآن می‌خوانند. ۲۳.۴ درصد افراد علاقمند به قرآن اظهار کرده‌اند یک یا چند بار در هفته قرآن می‌خوانند. ۲۵.۴ درصد افراد علاقمند به قرآن گفته‌اند یک یا چند بار در ماه قرآن می‌خوانند. ۲۲ درصد افراد علاقمند به قرآن بیان کرده‌اند که به ندرت قرآن می‌خوانند. ۸ درصد نیز گفته‌اند که اصلاً قرآن نمی‌خوانند.
۷. مجموعاً ۷۳.۷ درصد زنان و ۶۴.۹ درصد مردانی که علاقه به قرآن دارند، اظهار کرده‌اند که ولو یک بار در ماه تا هر روز قرآن می‌خوانند.
۸. میانگین قرآن خواندن ۹۵ دقیقه در هفته یا ۱۳.۵ دقیقه در روز است. میان قرآن‌خواندن نیز ۴۰ دقیقه در هفته یا ۵.۷ دقیقه در روز است.
۹. در نتیجه مقایسه میزان قرآن خواندن به تفکیک جنسیت، تحصیلات و سن، میانگین قرآن خواندن در میان مردان، ۷۲.۲ دقیقه در هفته (حدود ۱۰ دقیقه در روز) و در میان زنان ۱۱۶.۴

دقیقه در هفته (حدود ۱۶.۶ دقیقه در روز) است. میانه این سنجه نیز در مردان ۳۰ دقیقه در هفته (۴.۲ دقیقه در روز) و در زنان ۶۰ دقیقه در هفته (۸.۵ دقیقه در روز) است.

۱۰. سنجه میزان قرآن خواندن با افزایش میزان تحصیلات روند کاهشی پیدا می‌کند. به گونه‌ای که میانگین قرآن خواندن در افراد زیر دیپلم ۱۱۳.۶ دقیقه در هفته، دیپلم و پیش‌دانشگاهی، ۸۸.۲ دقیقه در هفته و افراد دارای تحصیلات دانشگاهی ۷۷.۶ دقیقه در هفته عنوان شده است.

۱۱. میزان قرآن خواندن افراد با سن نیز ارتباط معناداری را نشان می‌دهد. به این صورت که با افزایش سن خصوصاً از ۵۵ سال و بیشتر، میزان قرآن خواندن افراد به شکل مشهودی افزایش پیدا می‌کند.

۱۲. ۴۱.۲ درصد پاسخگویان گفته‌اند به ترجمه و معنای قرآن هنگام قرآن خواندن بسیار زیاد توجه می‌کنند. ۳۹.۷ درصد گفته‌اند به ترجمه و معنای قرآن هنگام قرآن خواندن تاحدی توجه می‌کنند. در مجموع ۱۸.۴ درصد نیز گفته‌اند نه چندان یا اصلاً هنگام قرآن خواندن توجهی به ترجمه و معنای آن ندارند.

پی‌نوشت

۱. براساس نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۵

کتاب‌نامه

آرون، ریمون. ۱۳۸۶. *مراحل اساسی سیراندیشه در جامعه‌شناسی*. با ترجمه، محسن ثلاثی، تهران: علمی و فرهنگی.

اوپنهایم، آلن. ۱۳۷۵. *طرح پرسشنامه و سنجش نگرش‌ها*. با ترجمه مرضیه کریم‌نیا. مشهد: آستان قدس رضوی.

بهمنی، سعید. ۱۳۸۸. *شاخص‌های مطلوب قرآنی*. تهران: دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی.

جلالی‌منش، عمار. ۱۳۹۲. *شناسایی شاخص‌های ارزیابی موفقیت نظام قرآنی کشور با توجه به اهداف، سیاست‌ها و راهبردهای منشور توسعه فرهنگ قرآنی*. تهران: دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی.

حسن‌پور، زینب. ۱۳۹۷. *بررسی وضعیت دین‌داری دانشجویان: مقایسه تطبیقی موج اول و دوم پیمایش دین‌داری در ایران (۱۳۸۹ - ۱۳۹۵)*. تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.

بررسی میزان قرآن‌خوانی و درک معنا ... (حامد جوکار و دیگران) ۹۹

حسین‌زاده، مهدی، قاسم رجبی واسوکلائی، سیدمسعود موسوی، فاطمه پورشرعیاتی، و علی جوانی. ۱۳۹۵. "ارتباط انس با قرآن و سلامت روانی در بین دانشجویان دانشکده پیراپزشکی دانشگاه علوم پزشکی تهران." *فصلنامه علمی پژوهشی طب و تزکیه* ۲۵: ۲۹-۳۶.

دورکیم، امیل. ۱۳۹۶. *صور بنیانی حیات دینی*. ششم. با ترجمه باقر پرهام. تهران: نشر مرکز. سراج‌زاده، سیدحسین، سارا شریعتی‌مزینانی، و سیروس صابر. ۱۳۸۳. "بررسی رابطه میزان و انواع دین‌داری با مدارای اجتماعی." *علوم اجتماعی*، دوره ۱ شماره اول سال ۱۰۹-۱۴۲.

سراج‌زاده، سیدحسین، فاطمه جواهری، و ایرج فیضی. ۱۳۹۵. *نگرش‌ها و رفتارهای دانشجویان؛ مرحله دوم پیمایش طول نگرش‌ها و رفتار دانشجویان دانشگاه‌های دولتی تحت پوشش وزارت علوم، تحقیقات و فناوری*. تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.

سراج‌زاده، سیدحسین، و سیده مهناز توکلی. ۱۳۸۰. "بررسی تعریف عملیاتی دینداری در پژوهش‌های اجتماعی." *نامه پژوهش، سال پنجم شماره ۲۰ و ۲۱* ۱۵۹-۱۸۷.

سعیدی، محمدمسعود. ۱۳۹۱. "جامعه‌شناسی دین و رویکردهای متفاوت به دین." *فصلنامه علوم اجتماعی* ۷۴-۸۲.

شجاعی‌زند، حسین، و علیرضا شجاعی‌زند. ۱۳۹۵. "بررسی روایی در پیمایش‌های سنجش دین‌داری در ایران." *جامعه‌شناسی کاربردی، سال ۲۷، شماره ۶۳* ۱۶۸-۱۹۶.

شجاعی‌زند، علیرضا. ۱۳۹۴. "ضرورت و امکان سنجش دین‌داری." *مجله مطالعات اجتماعی ایران*، دوره ۹ شماره ۳ ۱۱۰-۱۳۱.

شجاعی‌زند، علیرضا. ۱۳۸۴. "مدلی برای سنجش دین‌داری." *مجله جامعه‌شناسی ایران*، ۶: ۳۴-۶۶. شکوری، مجتبی، و فریدونی محمدحسین. ۱۳۹۶. "طبقه‌بندی شاخص‌های دانشی و مهارتی پیامد انس با قرآن کریم از منظر کارشناسان حوزه آموزش و مدیریت امور قرآنی." *تحقیقات علوم قرآن و حدیث دانشگاه الزهراء(س)*، سال ۱۴، پیاپی ۳، ۸۱-۱۰۷.

فاضلی‌دهکردی، مهدی، و سلمان رضوان‌خواه. ۱۳۸۹. "بررسی ذکر و یاد خدا به عنوان یکی از شاخصه‌های انس با قرآن و تأثیر آن در تربیت اخلاقی." *مطالعات قرآن و حدیث* ۷: ۱۲۹-۱۵۷.

فرجی، مهدی، و عباس کاظمی. ۱۳۸۸. "بررسی وضعیت دین‌داری در ایران: با تأکید بر داده‌های پیمایش‌های سه دهه گذشته." *فصلنامه تحقیقات فرهنگی*، دوره دوم شماره ۶ ۷۹-۹۵.

فروغی، سیدعلیرضا. 1396. *خبرگزاری بین‌المللی قرآن بهمن* 369218928. <https://iqna.ir/fa/news/369218928>. 1396. فریدونی، محمدحسین، ۱۳۸۶، *زمینه‌یابی و اعتبارسنجی راهکارهای ارتقای قرآنی دانشجویان*، دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی، تهران.

۱۰۰ مطالعات قرآنی و فرهنگ اسلامی، سال ۶، شماره ۴، زمستان ۱۴۰۱

- کاظمی پور، عبدالمحمد. ۱۳۸۳. "پیمایش‌هایی کارآمد برای شناخت روندها." *کتاب ماه علوم اجتماعی* شماره ۱۵-۱۶، ۱۳-۱۷.
- مالکی، عمار، و پویان تمیمی عرب. ۲۰۲۰. گزارش نظرسنجی درباره «گرایش ایرانیان به دین». *online* گروه مطالعات افکارسنجی ایرانیان «گمان». <https://gamaan.org/> /gamaan-iran-religion-۱۹/۰۱/۲۰۲۱ survey-۲۰۲۰.
- محبوبی، رضا. ۱۳۹۴. "ساخت مقیاس (بومی) برای سنجش دین‌داری." *مدیریت در دانشگاه اسلامی* ۴: ۱۱۷-۱۳۴.
- محدثی، حسن. ۱۳۹۲. "امتناع اندازه‌گیری دین‌داری و امکان رتبه‌بندی نوع دین‌داری." *مطالعات اجتماعی ایران دوره ۷ شماره ۱* ۱۳۶-۱۶۵.
- محسنی تبریزی، علیرضا، و نعمت‌الله کرم‌الهی. ۱۳۸۸. "بررسی وضعیت التزام دانشجویان به ابعاد و نشانه‌های دین‌داری." *پژوهش نامه علوم اجتماعی* ۲: ۷-۳۳.
- مهدی زاده طالبی، محمد. ۱۳۷۹. مطالعات فرهنگی: رهیافتی انتقادی به فرهنگ و جامعه نو. *رسانه، (۱)۱۱*، ۲۲-۳۵. <https://sid.ir/paper/fa457617SID>.
- میریان، سیداحمد، رمضان حسن‌زاده، سیدحمزه حسینی، و سیده خدیجه سخائی. ۱۳۹۱. "رابطه انس با قرآن و سلامت روانی." *مجله علمی دانشگاه علوم پزشکی بابل* ۱۵: ۶۶-۷۱.
- ویتگنشتاین، لودویگ. ۱۳۹۷. *پژوهش‌های فلسفی*. هشتم. با ترجمه فریدون فاطمی. تهران: نشر مرکز.
- ویلیم، ژان پل. ۱۳۷۷. *جامعه‌شناسی ادیان*. با ترجمه عبدالرحیم گواهی. تهران: علم.
- Glock, Charles Y. and Rodney Stark. (1965). *Religion and Society in Tension*. Chicago: Rand McNally.
- Stevenson, J., Aune, K. (2016). *Religion and higher education in Europe and North America: historical and contemporary contexts*. Society for Research into Higher Education (SRHE) series. London, Taylor and Francis.
- Wm. Alex McIntosh, & Alston, J. P. (1982). Lenski Revisited: The Linkage Role of Religion in Primary and Secondary Groups. *American Journal of Sociology*, 87(4), 852-882.
- Wulff, D. M. (1991). *Psychology of religion: classic and contemporary views*. New York: Wiley.
- Yeung, T. Y.-C. (2019). Measuring Christian Religiosity by Google Trends. *Review of Religious Research*, 61(3), 235-257. <http://www.jstor.org/stable/45218994>.
- Zwingmann C, Klein C, Büssing A. (2011). Measuring Religiosity/Spirituality: Theoretical Differentiations and Categorization of Instruments. *Religions.*; 2(3):345-357.